

**OUDHEIDKUNDIGE
MEDEDELINGEN**

UIT HET RIJKSMUSEUM VAN
OUDHEDEN TE LEIDEN

12
(SUPPLEMENT)

1931

(NIEUWE REEKS)

EEN VONDST UIT DEN RIJN BIJ DOORWERTH.

VOORWOORD

In April 1895 werd bij het baggeren van grint in den Rijn bij het Drielsche Veer een vondst gedaan van talrijke voorwerpen van Romeinsch kunsthandwerk, waarschijnlijk de rijkste van dezen aard die ooit in ons land voor den dag is gekomen: de werklieden van den baggermolen maakten zich van deze voorwerpen meester en van hen kocht de destijds zeer bekende antiquair Grandjean te Nijmegen waarschijnlijk alles op.

Eerst op 2 Juli daarop kreeg de directeur van het Rijksmuseum van Oudheden, toenmaals Dr. W. Pleyte, bericht van deze merkwaardige vondst, waarvan intusschen verreweg het belangrijkste deel verkocht was aan den heer P. A. Gildemeester te Amsterdam. Deze schreef kort daarop aan Dr. Pleyte, dat hij werkelijk een groot gedeelte had verworven „uit de belangrijkste vondst die er in de laatste jaren is gedaan; zwaar verzilverde phalerae, beslag en knopen die tot een paardeuig hebben behoord, daarnaast ook een aantal stukken van brons huisraad.” Merkwaardig zijn de woorden waarmee hij zijn brief besluit: „de geheele vondst heb ik voornamelijk aangekocht om détailverkoop naar Duitschland te voorkomen en zou ik, indien wij het over den prijs eens zouden kunnen worden, wel genegen zijn deze aan het Leidsche Museum van Oudheden over te doen, daar het mijns inziens een vondst is, te belangrijk om in een particuliere collectie weg te sluiten”.

Zoo trad Dr. Pleyte met de beide genoemde heeren in onderhandeling. Deze schoot echter niet op; immers bij de autoriteiten was de kwestie gerezen of men hier feitelijk niet met door die werklieden verduisterd rijksbezit te doen had. De concessie om te baggeren toch was wel verleend voor grint maar niet voor Romeinsche antiquiteiten. Interessant vooral voor de toestanden in die dagen zijn de beide brieven welke in September van dat jaar door Dr. Pleyte ontvangen werden van Jhr. Mr. Victor de Stuers, toenmaals administrateur van de afdeling K. W. Met zijn bekend temperament leest hij feitelijk Dr. Pleyte de les over wat hij diens weinige voortvarendheid noemt: hij had zich onmiddellijk van de voorwerpen meester moeten maken; het verwonderde den schrijver hoe het mogelijk was geweest, dat Grandjean deze schatten eerst aan Gildemeester, daarna aan Nijmegen en ten slotte pas aan Leiden heeft kunnen aanbieden; de Stuers had zelf de schatten bij Grandjean gezien en, al kon hij over de waarde niet oordeelen, hij was „ervan omgevallen”. Deze dingen hadden onmiddellijk gekocht moeten worden. Deze heftige woorden vormen een merkwaardig contrast met de wijze waarop deze geheele geschiedenis spoedig gelijk een nachtkars uitging. Nadat eindelijk in het begin van November de landsadvocaat de verlossende uitspraak over de rechtskwestie had gedaan, dat in alle geval de bedoelde voor-

werpen „niet van de derde verkrijgers op te vorderen waren”, werd wat Grandjean nog in handen had met behulp van een extra-crediet voor het Museum aangekocht, doch met den heer Gildemeester, die terecht door het lange wachten verstoord schijnt te zijn geweest, kwam men niet verder, hoe laag deze zijn eischen ook stelde. Voor f 4000 had hij zijn geheele schat aan het Rijk willen afstaan, doch in een schrijven van den Minister aan Dr. Pleyte lezen we: „Met terugzending van de voorgelegde photographiën, heb ik de eer u te berichten, dat ik mij gedraag aan uwe meening betreffende den te hoogen prijs der te koop aangeboden Romeinsche oudheden”, en hiermede was de zaak uit.

Zoo verdween dus voor den tijd van 30

jaar het grootste deel van deze kostbare vondst. Het zal nu omstreeks 7 jaar geleden zijn, dat ik den eigenaar bereid vond ons althans een deel van zijn schat in bruikleen af te staan. Ik had het duidelijke gevoel, dat mijn verzoek hem buitengewoon aangenaam was; nog altijd vond hij blijkbaar, dat iets dergelijks te belangrijk was om in een particuliere collectie weg te worden gesloten. Hij had zijn deel van dezen schat gekocht om het, zooals hij geschreven had, niet aan het buitenland prijs te geven maar voor ons land te bewaren; het overschot was reeds veilig in ons museum geborgen. Door zijn testament, waarin hij aan zijn oude voornemen uitvoering geeft, is thans weer hereenigd wat zoo lang gescheiden was.

BESCHRIJVING DER HANGVERSIERSELEN.

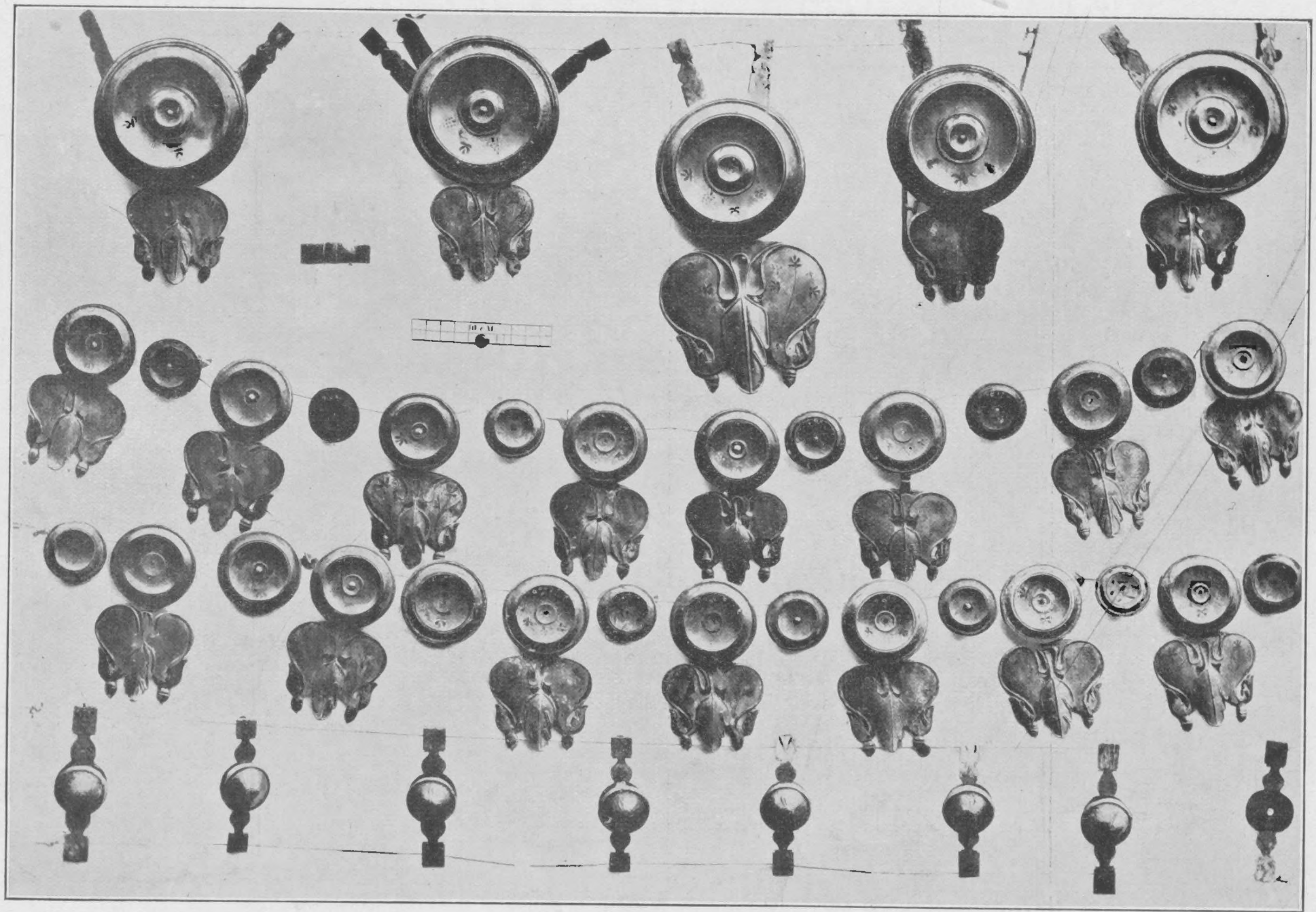
In de eerste plaats is hier een zeer groot aantal versierselen te vermelden, allen behorende tot het legaat Gildemeester welke blijken de lussen en stroppen die er aan vast zitten, aan riemen van niet zeer groote dikte of breedte zijn bevestigd geweest. Bij deze versierselen, valt dadelijk een groot verschil in stijl en ornament op, waardoor een onderscheiding in verschillende stellen mogelijk schijnt.

A. Het grootst in aantal zijn de ronde bronzen platen, aan de voorzijde zwaar verzilverd en vrij scherp geprofileerd van vorm (vgl. Afb. 1—3); op al deze stukken zijn dezelfde karakteristieke ornamenten van bladeren en door puntjes gevormde knopjes ingegraveerd, zóó dat daar het roode koper door het laagje der verzilvering heen zichtbaar is. Vele van deze platen zijn voorzien van een zelfde vlinder-vormig aanhangsel met dezelfde ornamenten als boven versierd; beneden eindigt dit aanhangsel ter weerszijde in een eikel en bovenop is een eikenblad in relief aangebracht. We vinden hiervan

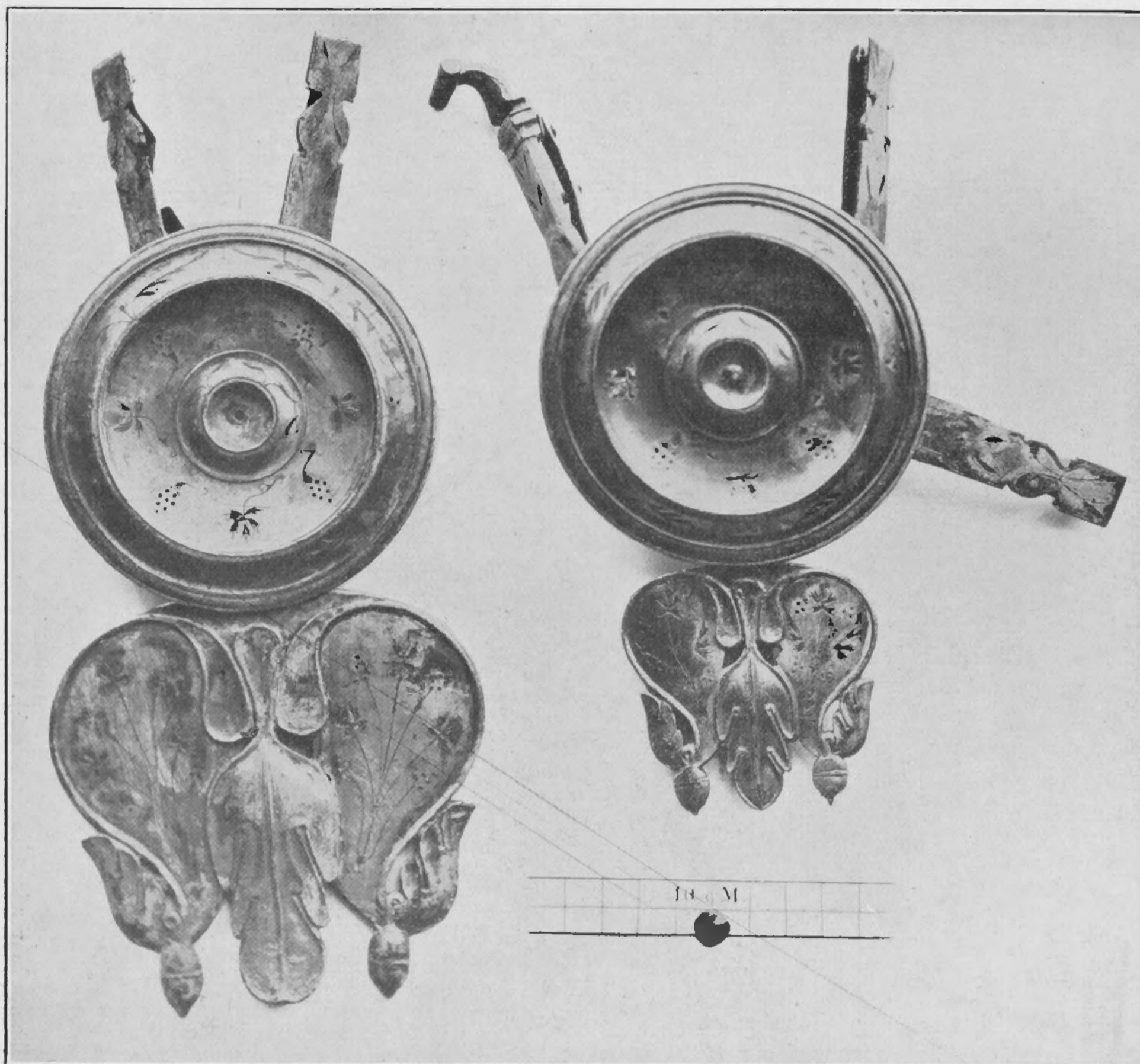
a. 2 stuks groote platen (afb. 2 links, 10,70 cM. middellijn) waaraan door middel van een scharnier aan de achterzijde een groot aanhangsel als boven beschreven is bevestigd (breed 12 cM.) Achter aan de plaat zijn verder in verticalen stand evenwijdig aan elkaar twee lussen van brons aangebracht, klaarblijkelijk om een riem door te schuiven (doorschuif-breedte 2,30 cM.); boven deze lussen zijn in schuinen stand twee ringvormige oogen geplaatst, waarin twee uit plaatbrons vervaardigde stroppen zijn vastgehaakt, die blijkbaar als uiteinden voor riemen hebben gediend (vgl. voor een en ander afb. 3); deze riemen liepen dus van de plaat naar weerskanten schuin naar boven, de voorzijde van deze stroppen is uitgesneden en van een eenvoudig gegraveerd ornament voorzien (vgl. afb. 2).

b. 4 stuks groote platen als a (afb. 1 boven) doch met kleiner aanhangsel van denzelfden vorm als boven (breed 7,10—7,40 cm), hetwelk niet, gelijk daar, met een scharnier eraan bevestigd is, doch met een strop gehaakt is in een ring achter aan de plaat. Tusschen deze strop en het aanhangsel zelf was een riem opgesloten die dus vanaf de plaat recht naar beneden liep, aan twee andere ringen achter aan de plaat waren twee stroppen bevestigd als bij a, de uiteinden van twee in horizontale richting loopende riemen.

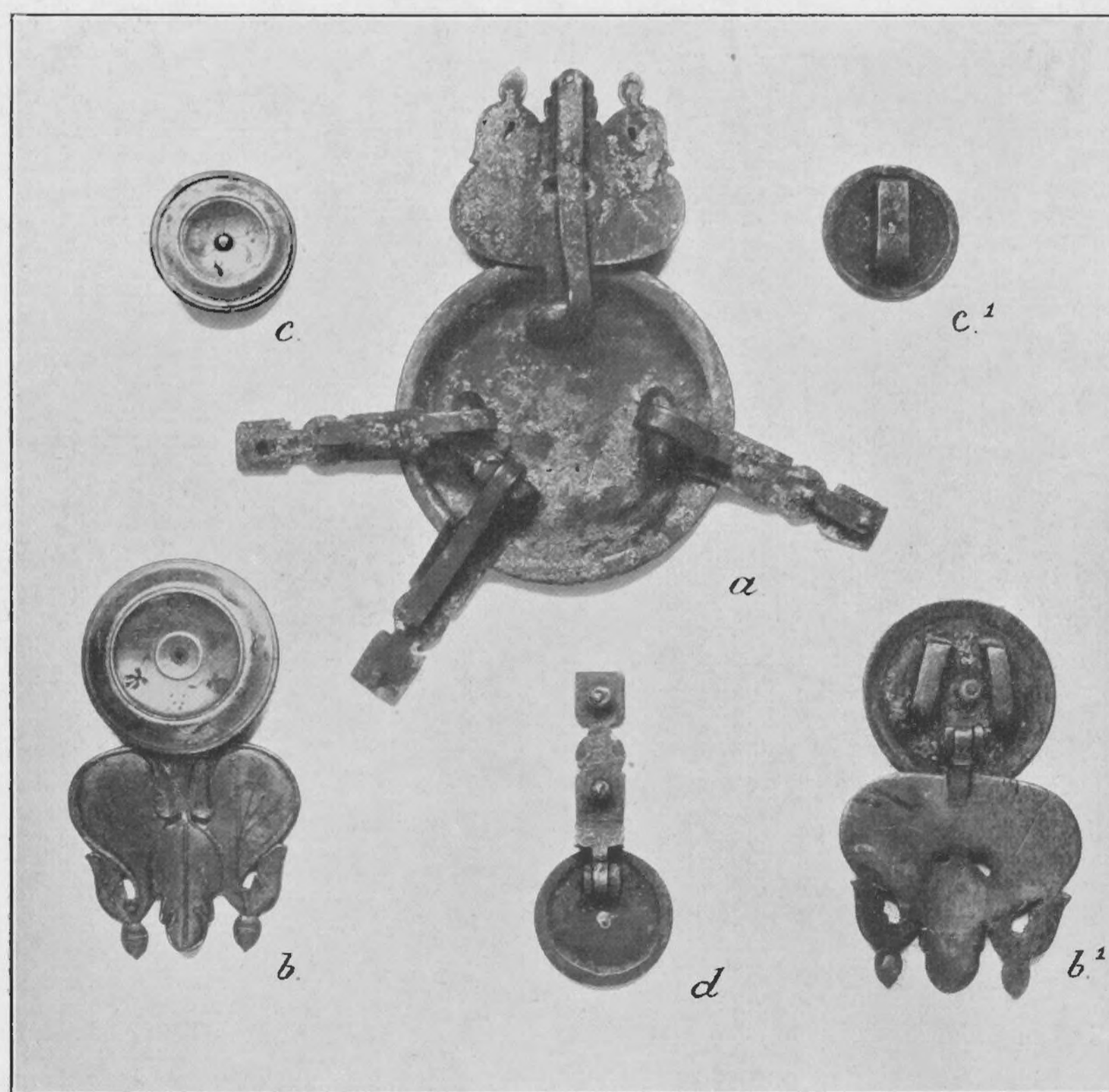
c. 3 stuks groote platen met kleine aanhangsels

Afb. 1. Een aantal bijeenbehorende versierselen (groep A).
Onderaan een aantal stukken van groep M.

Afb. 2. Een paar stukken van groep A.

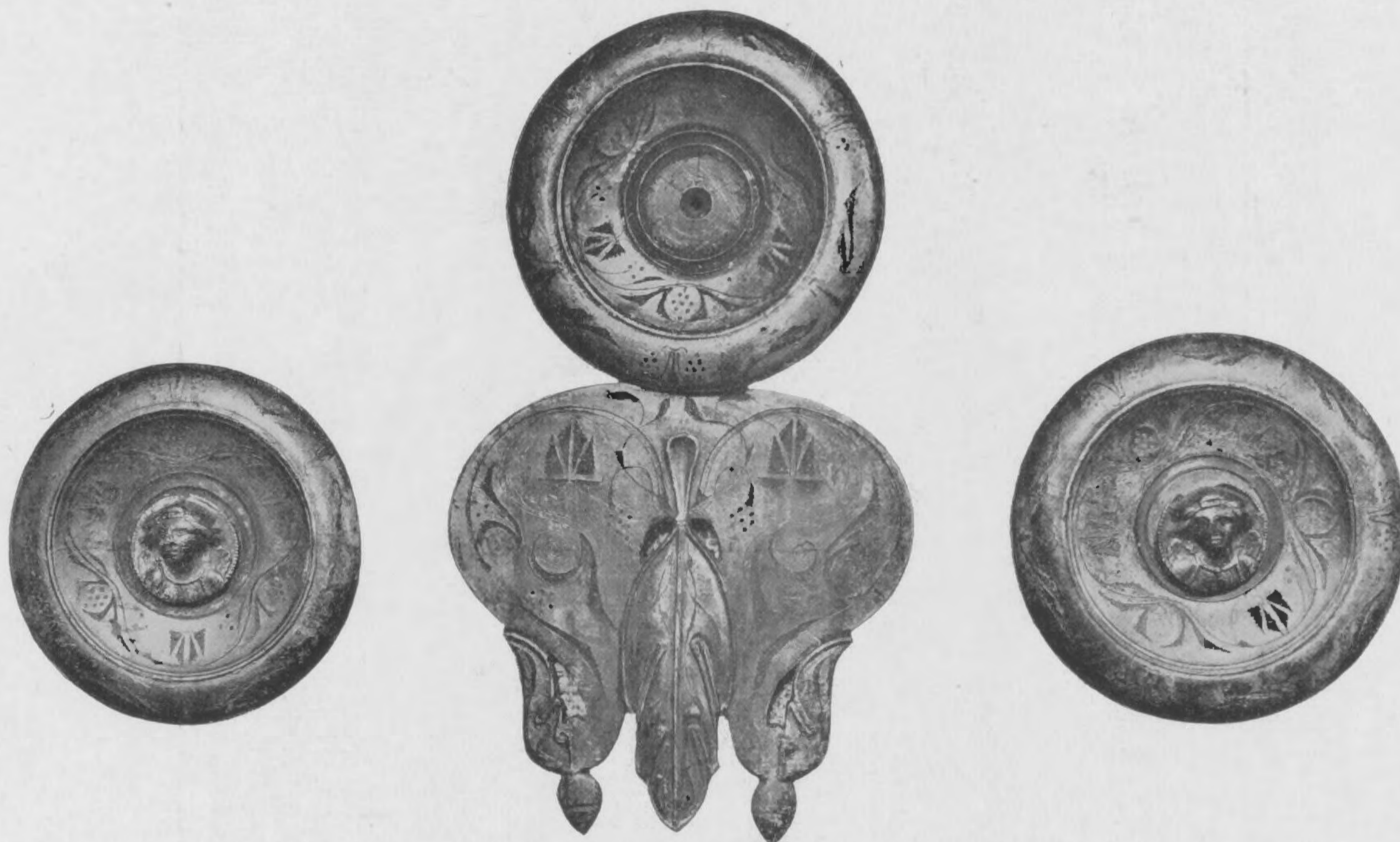

Afb. 3. De achterkant der versierselen.

als b. Behalve het aanhangsel met strop, gelijk daar, zitten aan den achterkant van de plaat drie ringen met stroppen bevestigd; twee van deze in eenigszins schuinen stand naast elkaar, één aan de tegenover liggenden kant. Bij één plaat eindigt de strop in een dikker kruisvormig uiteinde, (vgl. afb. 2 b, blijkbaar een deel van een gespvormige sluiting als straks bij O^a te beschrijven.

d. 29 stuks kleine platen van precies denzelfden vorm en het zelfde ornament als boven, doch met slechts 6 cm. middellijn, (afb. 1.) Door middel van een

B. In de tweede plaats is door overeenkomst van stijl één groep te onderscheiden van een aantal dergelijke platen (afb. 4), eveneens van verzilverd brons en met gegraveerde blad-ornamenten versierd. De voorzijde van deze platen is niet zoo scherp geprofileerd als bij A doch met meer afgeronde randen. Het binnen gedeelte van de grootste is aan de voorzijde glad en van een groot gat voorzien, hetwelk diende ter bevestiging van een klein medaillon

Afb. 4. Versierselen van Groep B.

scharnier is hieraan hetzelfde aanhangsel bevestigd als bij b, van dezelfde grootte (bij drie ervan is het aanhangsel verloren gegaan). Achter aan de platen twee verticale lussen als bij a.

e. 26 stuks zeer kleine platen (25 st. van 4,30—4.50 cm., 1 st. van 4 cm); de vorm, zeer gelijkend op die der vorige platen doet vermoeden, dat ze tot deze groep A behooren al is de bladversiering binnenop een andere. Deze stukken hebben achteraan slechts één lus voor het doorschuiven van een riem. (afb. 1 en 3.)

f. 6 stuks plaatjes als e waaraan met scharnier bevestigd is een strop als boven beschreven, blijkbaar dienende als eind van een riem. (bij één ontbreekt de strop) (afb. 3 en 5).

in hoogrelief, een vrouwebuste naar het schijnt, met harnas en eigenaardige hoofdbedekking. Rondom dit relief, boven op de plaat zelf, een zeer karakteristiek gegraveerd blad- en rankenmotief. Aan de achterzijde zijn deze platen uitsluitend van lussen voorzien, als boven beschreven. Sommigen dragen aan een scharnier dergelijke aanhangsels als bij A, met blad en eikels versierd en met dezelfde gegraveerde ornamenten van bladeren en ranken als op de platen zelf:

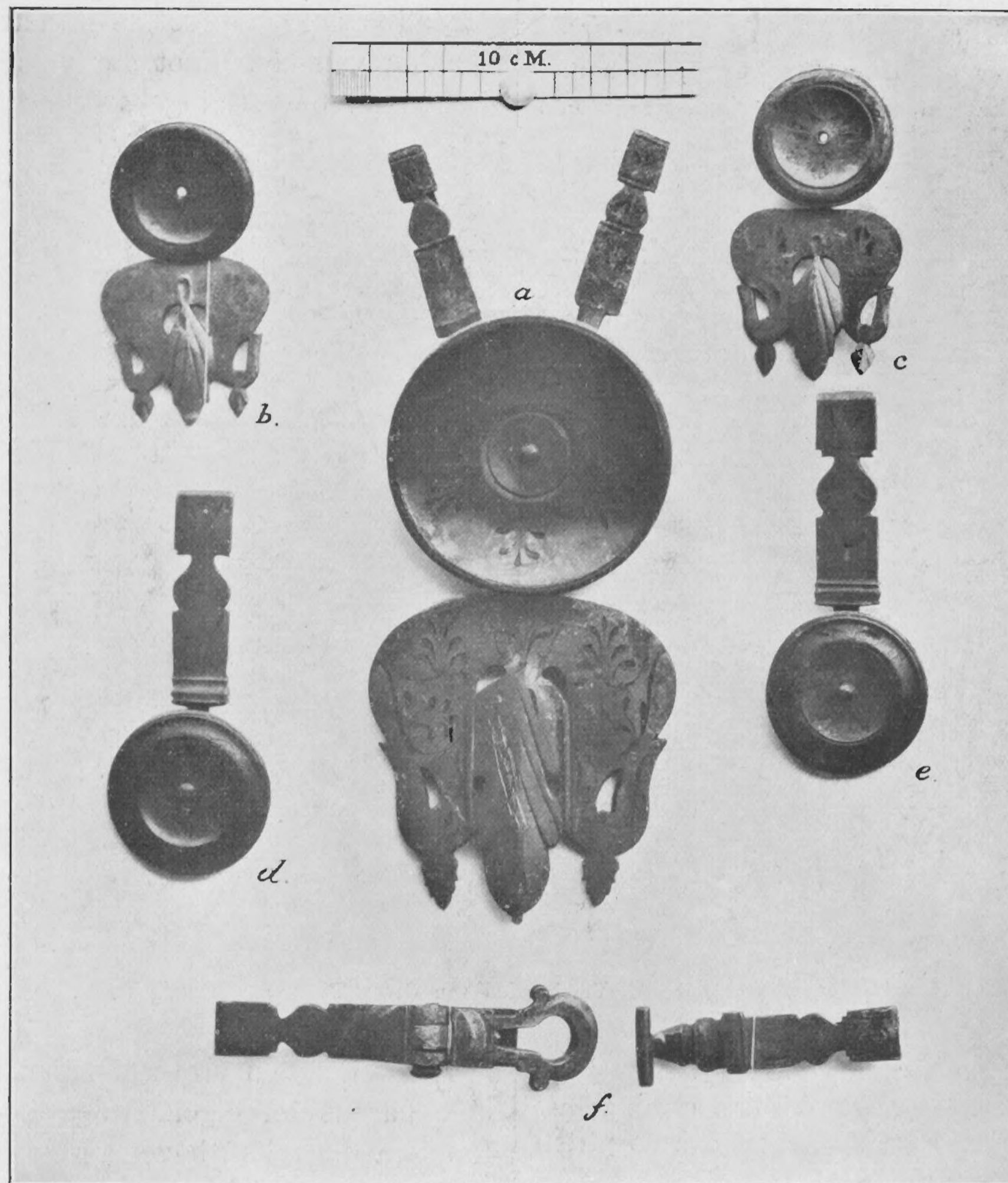
a. 1 stuk, een groote plaat (8,80 cm), waaraan een

grote hanger (11 cm.) bevestigd is, (als A a). Achter op de plaat drie lussen, waarvan de bovenste horizontaal, de beide andere verticaal geplaatst zijn (als A a). Bij dit stuk is het reliefmedaillon verdwenen.

b. 2 stuks groote platen (8,80— en 8,60 cm.) als a. De reliefmedaillons zijn hier bewaard. Achteraan

van twee verticale lussen die achteraan zijn aangebracht.

C. Een viertal stukken vormen wederom duidelijk één gesloten groep. Ze zijn van veel dunner brons en hun bewerking is veel min-

Afb. 5. Versierselen van groep C.

slechts 2 lussen tegenover elkaar in verticalen stand.

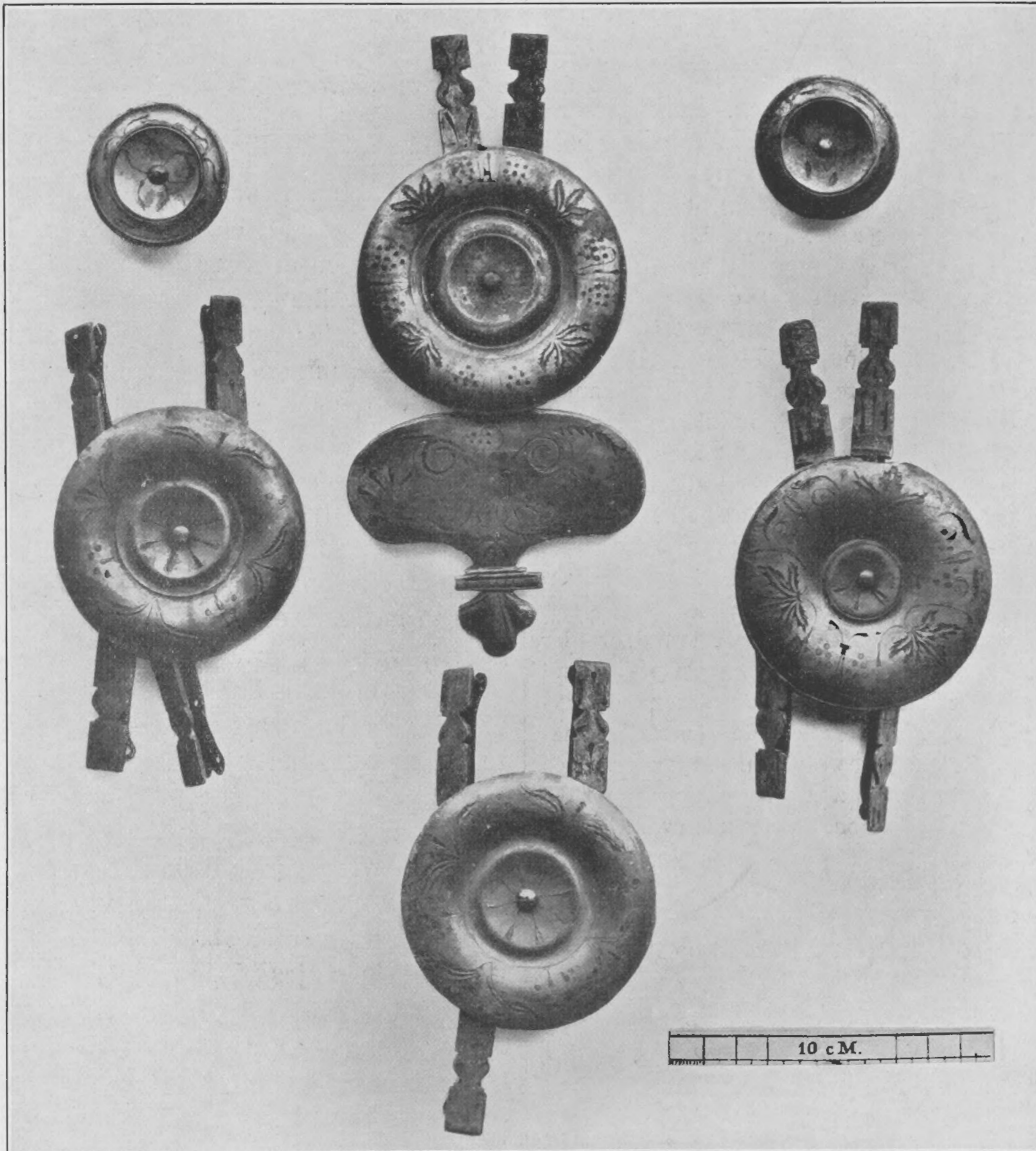
c. 4 stuks kleine platen als boven, zonder reliefmedaillon, doch met dezelfde ingegrifde versiering die ook op de hangers (van ruim $4\frac{1}{2}$ cm. br.) te vinden is, welke aan deze plaatjes met scharnier bevestigd zijn. Bij één is deze hanger met scharnier afgebroken. Dit scharnier vormt het onderste gedeelte

der zorgvuldig dan die der vorige groepen (Afb. 5 a—c.)

a. 1 st. groote plaat ($7\frac{1}{2}$ cm) niet geprofileerd doch een weinig hol gebogen. Het binnenstuk rozetvormig met drie gegraveerde knoppen. Verder een breede rand van palmetornament. Aan een scharnier aan de

achterzijde hangt weer een vlindervormig aanhangsel als boven beschreven, met een eikenblad middenop en twee knopjes aan de punten, gelijk aan de eikels bij de boven beschreven stukken; deze ornamenten zijn hier evenwel slechts oppervlakkig

b. 2 stuks kleine plaatjes (4,7 cm) eveneens een weinig hol gebogen. Bovenop een rozet met dezelfde versiering van drie ingegrifde knopjes als boven, daaromheen een breede rand van drieblad afgewisseld met een puntjesornament. Achteraan twee lussen in

Afb. 6. Versierselen van groep D.

ingedrukt, blijkbaar onbegrepen en grof, gedeeltelijk door insnijding aangebracht. Boven achteraan twee ringen in eenigszins schuine richting waaraan stroppen zijn gehaakt als boven genoemd; ook deze stroppen zijn aan de kanten uitgesneden en aan de voorzijde met een gegraveerd drieblad versierd

verticalen stand tegenover elkaar en daartussen beneden een haakje.

c. 1 st. plaatje (3,8 cm) met iets meer bollen rand, versierd als de rand bij b en met dezelfde rozet in het midden.

D. Hoewel onderling niet precies hetzelfde van vorm en ornament, meenen we toch tot één zelfde groep te moeten rekenen de volgende stukken, wederom van zwaar verzilverd brons en getypeerd door een dikken, vrij bollen rand (afb. 6.)

a. 1 st. groote plaat 8,10 cm). Binnen den dikken, vrij bollen rand is een glad rond vlak, waarop een afzonderlijk plaatje is vastgehecht, eveneens weer met een vrij bol randje. Op den rand staand bladornament, acanthusbladeren, afgewisseld door een bloemornament, dat door ombuigende ingegrifte lijnen en puntjes gevormd wordt. Binnen op het kleine plaatje is weer een ornament van drie blaadjes en puntjes, Achter aan de plaat is beneden een ring waarin een bladvormige hanger ingehaakt is (breed 9 cm.) beneden eindigende in een palmetje in relief, waarboven een dwarsbalk. Vóór op dezen hanger is weer een ingegrift ornament van ranken, palmetten en puntknopjes. Achter aan de plaat in het midden tegenover elkaar weer twee verticale lussen als boven. Bovenaan twee oogen vlak naast elkaar, waarin gehaakt zijn twee stroppen als boven beschreven, ter zijde uitgesneden en met typische ingegrifte versiering van lange bladeren.

b. 1 st. plaat (7,70 cm.) met bollen rand, breeder dan bij a, een kleine rozet daarbinnen. Op den rand zijn ongeveer dezelfde blad- en bloemornamenten gegraveerd als bij a. Achter aan de plaat vier ringvormige oogen, twee aaneen vlak naast elkaar, twee afzonderlijk. In de ringen zijn weer stroppen gehaakt als boven vaker beschreven, de uiteinden van riemen. Vóór op deze stroppen die weer aan de zijkanten zijn uitgesneden is een eigenaardig ornament van driebladen ingegrift.

c. 2 st. bij deze platen, gelijkend op het vorige stuk (7,6 cm middellijn) is de bolle rand meer gelijk aan die van a. Op de rozet een straalvormig ornament. Het ornament van bladranken en knoppen verschilt iets van dat op de vorige stukken. Een van deze heeft achteraan 4 ringen met stroppen in precies dezelfde dispositie als c, het andere heeft er slechts drie. Het driebladornament op deze stroppen is hetzelfde als bij c.

d. 1 st. kleine plaat, ($3\frac{1}{2}$ cm) vorm als boven en geen sterk uitgewerkt ornament, onderaan is een hanger bevestigd in den vorm als bij a met hetzelfde ornament als daar doch $4\frac{1}{2}$ cm breed.

e. 1 st. klein hangertje (br. 5,50 cm.) van dezelfde vorm en ornamenten als die van a doch van vluchtige bewerking.

Naast dezen rijkdom van verschillende sierplaten valt nu nog een groep van geheel andere voorwerpen op te merken, die klaarblijkelijk ook hebben gediend om, zij het op andere wijze, op leder te worden vastgehecht, en dus waarschijnlijk met de vorigen zullen blijken samen te hangen. Het zijn dunne plaatjes van bronsblik aan de voorzijde verzilverd. Deze plaatjes zijn van vierhoekigen vorm en zeer verschillende afmetingen. Ze zijn versierd met één of twee ronde rozetten in relief welke er van onder af ingeslagen zijn, een klein aantal is à jour uitgesneden en draagt verder een gegoten bladversiering welke er op vast gesoldeerd (afb. 7) is. Alle plaatjes vertoonen kleine gaatjes voor de aanhechting aan leder, door middel van pennetjes, welke aan de achterzijde van het leder door ten deele nog bewaarde bronsstrookjes verbonden waren. Daarnaast komt een aantal smalle plaatjes voor, eveneens van vierhoekigen vorm, waarin soms grootere gaten zijn aangebracht op welke vlakke ronde knoppen hebben gezeten, eveneens voor aanhechting bestemd, waarvan er nog een aantal bewaard is.

De verschillende breedte-afmetingen van deze plaatjes en daarnaast nog eenige kleine, straks te noemen kenmerken maken het mogelijk ook hierin een aantal groepen te onderscheiden.

E. Een groot aantal plaatjes op boven beschreven wijze versierd, heeft een breedte van 83,5 à 84,0 mm. ze vertoonen verder allen aan weerszijden over die breedte 3 gaatjes, waarmee de plaatjes door middel van pennetjes op het leder bevestigd zijn geweest. In het aantal der gaatjes en den vorm der verbindingsstrookjes achteraan bestaat het eenige onderscheid van deze groep met de volgende. Hiertoe behooren:

a. 2 st. plaatjes lang 13,60, à jour uitgesneden en versierd met een eikeblaadje met 2 eikeltjes, gelijk aan die bij de hangers der sub A beschreven sierplaatjes, daarnaast twee kleine rozetjes als boven bedoeld. Deze plaatjes hebben klaarblijkelijk het eind gevormd van een breeden versierden band. Aan de achterzijde van een van beiden zijn nog twee strookjes brons bewaard, die de uiteinden der pennetjes hebben

*Ann Jadelbesky
Jadelbesky Ann*

Afb. 7. Plaatjes van groep E—L.

verbonden, zoodat het leder klaarblijkelijk tusschen deze strookjes en de plaatjes zelf opgesloten was. Deze strookjes zelf hebben rond afgesneden uiteinden.

b. 2 st. plaatjes (lang 10 cm.) waarop slechts één groote rozet is uitgeslagen; een van beiden draagt achteraan nog juist zulk een strookje als bij a beschreven.

c. 2 st. plaatjes (lang 6,30 cm.) waarop slechts één kleinere rozet is uitgeslagen. Ook hier is bij één nog een dergelijk strookje aanwezig.

d. 2 st. plaatjes (lang 5 cm.) waarop twee kleine rozetten als bij a zijn uitgeslagen, ook hier is bij één nog een dergelijk strookje als bij a aanwezig.

e. 5 st. smalle plaatjes, ($2\frac{1}{2}$ cm.) met een groot gat aan weerskanten en een klein gaatje voor aanhechting in het midden. Bij één stuk zijn nog de platte rozetvormige knoppen bewaard die de groote gaten bedekten. Dit is daaraan te danken, dat de pennetjes waaraan deze knoppen vast zitten aan de achterzijde van het plaatje bevestigd waren aan de metalen lussen van twee gespen die aan één der lange zijden van het plaatje naast elkaar waren aangebracht.

F. Een tweede groep plaatjes is overigens, wat maten enz. betreft, gelijk aan de vorigen, doch vertoont in de breedte slechts twee gaatjes waarmede ze op het leder bevestigd waren, terwijl de strookjes die bij eenigen achteraan bewaard zijn gebleven, hier scherp rechthoekig afgesneden zijn. De wijze van monteering is dus eenigszins anders geweest dan bij die van E. Ze vormen dus een afzonderlijke groep, die naar het schijnt lang niet zoo compleet is.

a. 1 St. versierd plaatje als E a. Achteraan is een strookje bewaard met rechthoekig afgesneden einden.

b. 1 St. plaatje als E b., achteraan een strookje als bij a.

c. 1 St. plaatje als E c., met achteraan een strookje als bij a.

d. 1 St. plaatje als E d., achteraan een strookje als bij a.

e. 1 St. plaatje als E e., op een van de gaten is nog een knop bevestigd gelijk daar.

Een dergelijke slechts gedeeltelijk bewaarde groep wordt ook gevormd door de volgende, met de vorige nauw verwante stukken:

G. Plaatjes zooals boven beschreven met precies hetzelfde ornament, doch slechts iets

kleiner van formaat, n.l. 7,40—7,60 cm. breed en daardoor dus weer als bij elkaar behoorend aangewezen.

a. 2 St. plaatjes geheel als E a., ook wat versiering met eikeblad enz. betreft, alleen kleiner (11 cm. lang), twee strookjes achteraan bewaard.

b. 2 St. plaatje als E c., 8 en 8,30 cm. lang.

c. 1 St. plaatje als E d., $4\frac{1}{2}$ cm. lang.

d. 2 St. plaatjes als E e., bij één waarvan nog een knop als daar beschreven, is bewaard. Bij deze plaatjes staat die knop echter niet op een grooter gat, gelijk bij de vorigen, doch in een gewoon klein gaatje, gelijk aan die waarmede al deze stukken op het leder vastgehecht waren. Een van beiden draagt de op blz. 17 besproken inscriptie.

H. Enkele plaatjes als boven beschreven door hun breedte van 8 cm. weer als afzonderlijk bij elkaar behoorende aangewezen:

a. 2 St. plaatjes als E d., breed 5 cm.; achteraan zijn twee afgesneden strookjes bewaard.

b. 2 St. plaatjes als E e., lang 2 cm., bij een van beiden zijn nog knoppen bewaard gelijk daar beschreven,

I. Verschillend van de onder E-H beschreven groepen, maar toch door den aard hunner versiering er nauw mede verwant, zijn de beide volgende groepen, zeer breed en met diep uitgeslagen rozetten en een breed à jour ornament, waarop telkens twee eikeblaren met eikeltjes ter zijde, zijn aangebracht. De eerste groep wordt door een aantal stukken gevormd van niet minder dan $12\frac{1}{4}$ cm breedte. Het zijn:

a. 2 St. platen als E a., 15 cm. lang, met breede uitsnijdingen à jour, door een smal ornamentstrookje in 2 deelen verdeeld. Op ieder van die twee openingen is een eikeblad met eikeltjes aangebracht geweest, hoewel slechts bij een van beide stukken nog maar één blad bewaard is.

b. 1 St. plaat als E b., 13 cm. lang, met zeer groote ingeslagen rozet en zoowel in lengte als in breedte aan iedere zijde 3 gaatjes voor de pennetjes die de plaat aan het leder bevestigden, achteraan nog strookjes als boven beschreven.

c. 2 St. plaatjes als E c., 7,8 cm. lang, met kleine rozet en gaatjes als boven.

d. 1 St. plaatje als E d., 6,7 cm. lang, met twee kleine rozetjes naast elkaar en gaatjes als boven.

e. 5 St. en 1 fragment plaatjes als E e., 2,6 cm. lang, met drie groote gaatjes.

J. Geheel gelijkend op I doch slechts 10 cm. breed, zijn de volgende stukken, blijkbaar van eenzelfde incomplete bandversiering.

a. 1 St. plaat, met à jour ornament als boven beschreven Ia, waarbij beide eikeblaadjes nog bewaard zijn, lang 12,60 cm.

b. 1 St. plaat, lang 10,40 cm. met groote ingeslagen rozet als I b.

c. 1 St. plaat, lang 5 cm. met twee ingeslagen rozetten naast elkaar als I d. Dit stuk draagt de op blz. 17 besproken inscriptie.

d. 2 St. plaatjes als I e., lang $2\frac{1}{2}$ cm. met drie gaatjes voorzien. Bij één stuk zijn in de gaatjes nog drie knopjes bewaard als sub E e beschreven, bij het andere nog één zulk een knopje.

K. Een stijl, geheel verschillend van die der vorige groepen, vertoont een aantal breede platen (12,30—12,50 cm. breed.)

a. 2 St. platen als E a., 13,30 cm. lang, met een ingeslagen rozet en vier blaadjes à jour versierd. De rozet verschilt van die welke we boven beschreven door een sterke verhooging van het midden ervan. De blaadjes zijn door een grove insnijding gevormd.

b. 2 St. platen, 13 en 13,30 cm. lang, met een zeer groote ingeslagen rozet van hetzelfde type als bij a (vgl. E b). Achteraan is nog een strookje als boven beschreven bewaard, eigenaardig guds-vormig gebogen.

c. 4 St. platen, 6,40 en 6,20 cm. lang, met twee zulke rozetten naast elkaar (vgl. E d.). Bij één worden achteraan de beide middelste gaatjes nog door een strookje als bij b verbonden.

d. 5 St. smalle plaatjes, 2,30 lang, met gaten als E e.

L. Precies dezelfde stijl als K vertoonen eenige platen die slechts ± 8 cm. breed zijn.

a. 2 St. platen als K a., 11,90 cm. lang, doch slechts met 4 blaadjes à jour uitgesneden. Achteraan worden de drie pennetjes die over de lange zijden in de gaatjes, als boven beschreven, bevestigd zitten, over de breedte door drie strookjes, als boven genoemd, verbonden met de overstaande pennetjes langs de andere lange zijde.

b. 2 St. platen als K b., $\pm 10,30$ cm. lang, ook hier, in de vier hoeken achteraan verbindingsstukjes over de breedte, bevestigd aan de pennetjes als boven beschreven.

Natuurlijk is het te verwachten, dat vooral van deze, voor het oog vrij waardeloze plaatjes een groot aantal zal zijn weggeraakt. Om dus

een verklaring van deze voorwerpen te zoeken zullen we vooral met die groepen te rade moeten gaan, die blijkbaar het meest compleet bewaard zijn, speciaal groep E en I. Het feit dat deze plaatjes als 't ware paarsgewijs schijnen voor te komen doet vermoeden, dat we hier met de versiering van een paar gelijke lederen banden te doen hebben, ieder gevormd door een dier stukken van a, van b, van c en d, steeds afgewisseld door zulk een smal plaatje (e), dat in een veel grooter aantal exemplaren voorkomt; het uiteinde van elken band moet dan door zulk een uitgesneden plaat met bladversiering gevormd zijn; het laatst beschreven kleine plaatje van e met de beide gespen ter zijde kan ook onmogelijk anders als aan het einde van zulk een band hebben gezeten. We hebben dus in deze plaatjes ongetwijfeld de versiering voor ons van breede lederen banden die, blijkbaar met het versierde uiteinde naar beneden hangende, aan het andere eind door middel van zulke gespen bevestigd zijn geweest (vgl. afb. 8).

M. Tot een bepaalde gesloten groep van voorwerpen behoort verder nog:

a. Een 15 tal langwerpige plaatjes van verzilverd brons (afb. 1 beneden), aan de beide lange zijden sterk uitgesneden en in het midden tot een cirkelvormig schijfje verbreed. Op dit schijfje staat dan met een pennetje op het midden bevestigd een afzonderlijke sterk bol uitgeslagen knop. Over deze knop zijn dubbele kruisvormige strepen gegraveerd, aan de punten eenigszins bladvormig bijgewerkt. Op de vlakken der beide uiteinden is een boogvormige, aan de punten verdikte streep gegraveerd. Merkwaardig is het verschil in afmetingen van deze stukken, hetwelk een afdalende reeks schijnt te vormen. De lengte bedraagt n.l. bij:

1 St. 11,10 cm.

4 St. 10,70 cm.

2 St. 10,30 cm.

5 St. 10 cm.

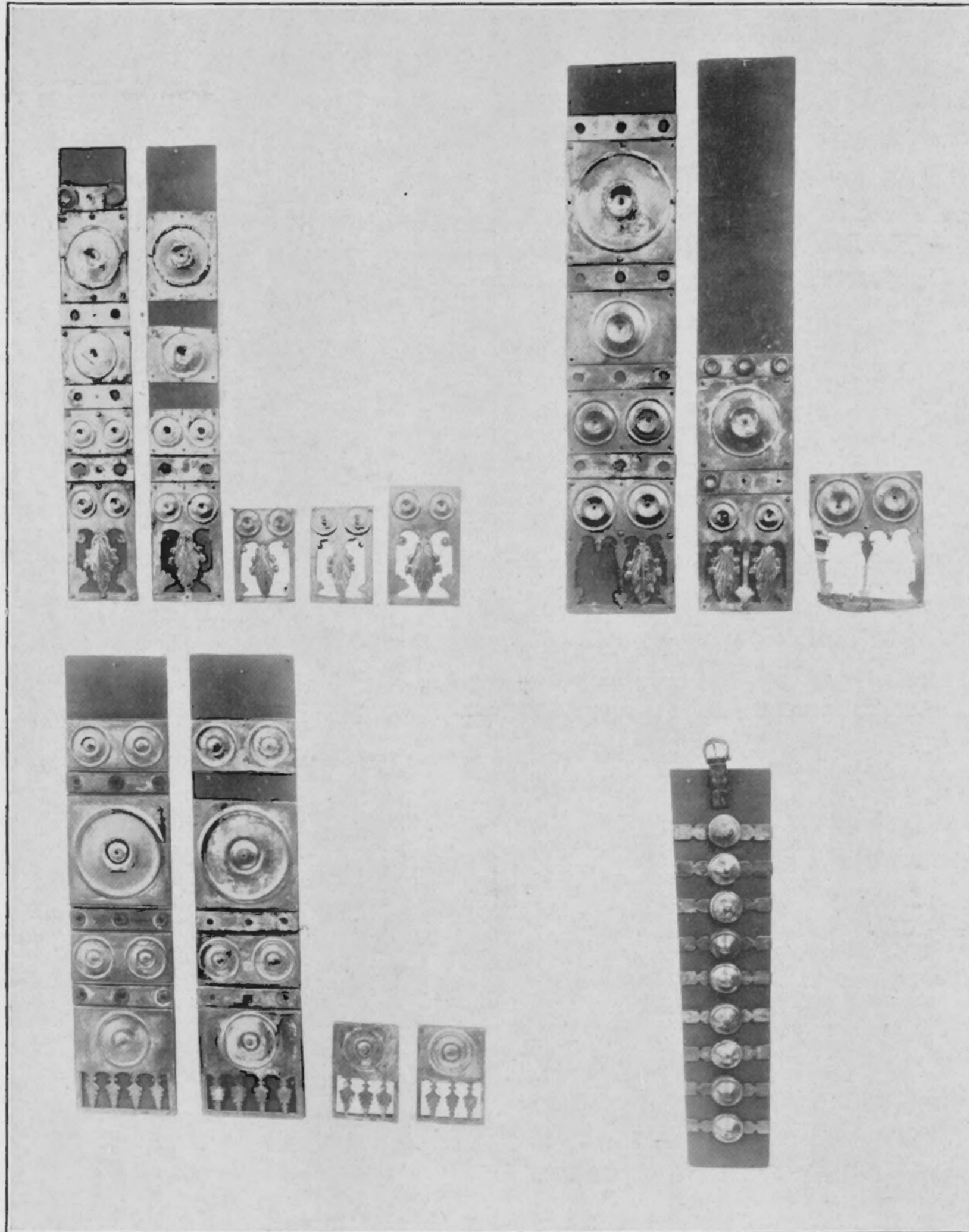
1 St. 9,70 cm.

2 St. 9,50 cm.

b. één dergelijk plaatje, slechts op halve lengte, zonder schijf als boven bedoeld, doch met hetzelfde ornament voor op; aan het andere uiteinde is een bronzen gesp bevestigd (lengte met gesp mee 8 cm.).

Het lijkt me, dat we ook hier de versiering hebben van één of meer breedte naar beneden toe eenigzins smaller wordende afhangende riemen, waaraan ze onder elkaar horizontaal bevestigd waren, met bovenaan dat kleine plaatje met gesp. (Afb. 8 rechts beneden.)

a. Drie plaatjes als onder M a. beschreven echter kleiner en in plaats van de ronde schijf in het midden een eenvoudige verbreeding, waarop een plat van boven ingedrukt knopje bevestigd is. Boogjesversiering op de voorzijde der uiteinden. Achteraan zijn de strookjes bewaard, met rond afgesneden uiteinden, waarmede de voorwerpen op het leder bevestigd

Afb. 8. De plaatjes op lederen banden bevestigd.

N. Door den stijl der uitsnijdingen aan weerskanten en der op de voorzijde gegraveerde boogjes behooren wederom bij elkaar de volgende voorwerpen, die met elkaar waarschijnlijk ook weer tot lederbeslag hebben behoord.

waren. Lengte 8.40—8.80 cm.

b. Blijkbaar hierbij behoorend is een eigenaardig V vormig voorwerp, waarvan de beide vleugels uit de helft van zulk een plaatje bestaan als boven sub *a* beschreven. Achteraan dergelijke strookjes als bij *a*. Lengte 5,50 cm.

O.

a. Gesp door een scharnier bevestigd op een dik plaatje, waar onderaan weer pennetjes ter bevestiging op leder. Het bovengedeelte van dit plaatje is weder aan de zijkanten uitgesneden; voorop weer een gegraveerde boogjesversiering. Deze gesp diende voor het doorhalen van een kruisvormige sluiting gelijk boven (bij A b) beschreven. Zie ook P. a.

b. Fragment van een dergelijk scharnier.

P. Blijkbaar bij elkaar behooren nog:

a. Kruisvormig uiteinde van een riembeslag (als A f.) ter inhaking in een gesp als bij O a. Voorop een graveering van rechtstaande blaadjes.

b. Langwerpige plaatje, gelijkende op de sub M beschrevene, doch zonder verbreding in het midden. Voorop hetzelfde ornament.

Q.

a. Hanger van aan één zijde verzilverd brons. Voorop is in het midden gegraveerd een sterrozet, waaromheen een kring „loopende-hondornament”. Langs den rand een dergelijke kring, onderaan een palmetvormig uitgesneden ornament. Bovenaan een tot ring omgebogen stiftje waaraan aan een plaatje met een oog een knop bevestigd is. Blijkbaar eveneens een hangversiersel aan een lederen riem.

R.

a. Twee massieve geribde koperen ringen. Aan één daarvan is bevestigd een als de doorn van een gesp omgebogen bronzen staafje. Blijkbaar ringen van een paardetuig.

DE BESTEMMING DER BOVEN BESCHREVEN
HANGVERSIERSELEN.

Voor we nu met de beschrijving der gevonden voorwerpen verder gaan, willen we trachten de vraag te beantwoorden wat precies de beteekenis van deze versierselen is geweest.

Dergelijke stukken als onder A—D vermeld zijn niet onbekend. Zoo zijn er uit de buurt van Xanthen eenige van zulke als „phalerae” beschreven voorwerpen in het Britsch Museum aanwezig (vgl. Curle Newstead blz. 299, vgl. ook Altert. heidnischer Vorzeit. IV. 45⁴) en ook in Engeland zijn er op verschillende plaatsen enkele gevonden (Curle l. l.); fragmenten er van en vooral aanhangsels, gelijk die welke we boven zagen, komen zelfs betrekkelijk

veelvuldig voor (vgl. b.v. O. R. L. 31 Wiesbaden, Taf. X 20 e.v.v.). Van een vondst van zooveel en zoo verschillende stukken bij elkaar is echter voor zoover mij bekend nooit sprake geweest. Er bestaat hier dus alle aanleiding wat nader op de vraag naar hun juiste bestemming in te gaan. Deze wordt ons direct duidelijk bij de beschouwing van een aantal Romeinsche reliefs waarop ruiterspaarden worden voorgesteld¹⁾. Een der meest interessante, in Keulen aanwezig, geven we hier op afb. 9 weer. We zien hier hoe dit paard aan een vrijwel lohangend riemwerk, hetwelk ook aan het zadel bevestigd is, een groot aantal van zulke ronde platen en aanhangsels draagt, welke duidelijk als de analogiën van onze sub A—D beschreven versierselen te herkennen zijn. Vóór op de borst van het paard hangt een groote ronde plaat met een groot aanhangsel en verder op de zijde op de twee plaatsen waar de riemen zich splitsen, een dergelijke groote plaat. We begrijpen dus hoe de stroppen, achter aan onze groote platen bevestigd bij dergelijke splitsingen voor het riemwerk gediend hebben. Natuurlijk moet men zich op de andere zijde van het paard eveneens twee platen met stroppen denken. Zoo blijkt het dus, dat we bij onze groote groep A, waarin we onder a twee van zulke groote platen met groot aanhangsel, als vóór op de borst van het paard en in b en c (slechts van groep c schijnt er één verloren te zijn gegaan) 2 × 4 van zulke zijplaten onderscheiden, met de versierselen van twee krijgspaarden te doen hebben, gelijk op dit relief afgebeeld. Het groot aantal kleine hangers (j) zien we eveneens op het relief afgebeeld; deze 29 stuks hebben dus ook tot de versiering van deze 2 paarden gediend, waardoor dit groote aantal verklaard wordt. Kleinere enkele plaatjes als de sub A e beschrevene, herkennen we op ons relief in de versierselen van de riemen om den hals van het paard.

In de groep B, die zeker de mooiste stukken

1) Over zulke reliefs zie ook het volgende artikel blz. 27 e. v. v.

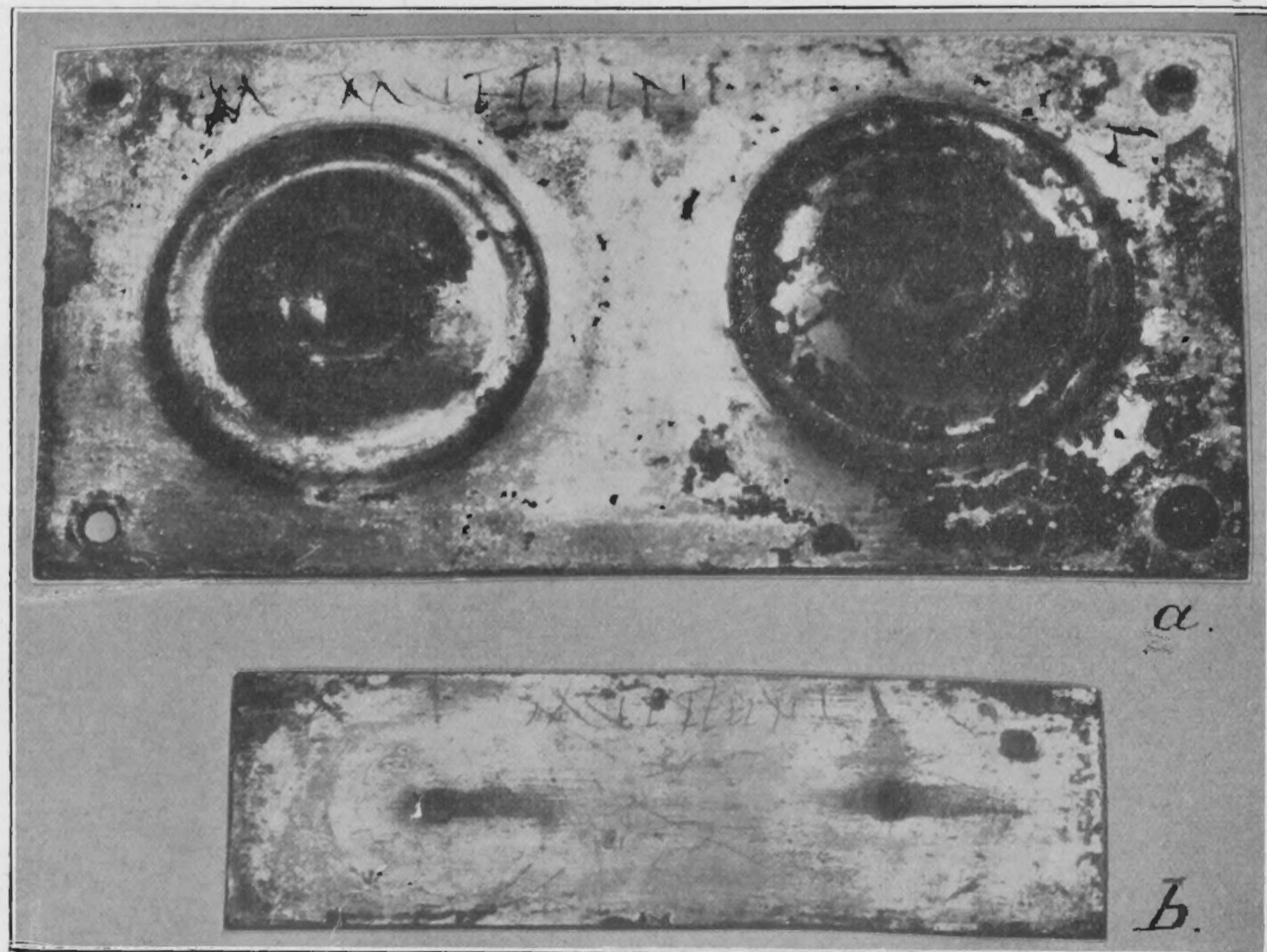
Vmet (paarden)

f. Rome

paarden op Rome relief

Afb. 9. Paard op relief.

Afb. 10. Plaatjes met inscriptie.

bevat, herkennen we op de zelfde wijze, bij vergelijking met onze reliefs, den grooten hanger voor de borst (a), twee van de vier zijplaten (b) en een viertal kleinere tusschen-hangers (c). De rest is blijkbaar verloren gegaan. Deze groep vertegenwoordigt dus de versierselen van een derde paard; merkwaardig is het evenwel dat deze, hoezeer verschillend van de vorige, toch in den stijl der ornamenten zeer sterke verwantschap daarmede vertoont; speciaal de versiering met eikeblaadjes en eikeltjes is precies dezelfde.

Op de zelfde wijze zullen wij in de veel minder fraai bewerkte stukken van groep C en D de overblijfselen der versiering van een vierde en een vijfde rijpaard hebben te herkennen. (vgl. de 5 stellen op afb. 11).

We kunnen dus zeggen, dat hier op deze plek in den Rijn de versierselen van vijf verschillenderijpaarden bijeengevonden zijn; twee van die paarden waren op volkomen dezelfde wijze uitgedoscht, terwijl de bijzonder fraaie versiering van het derde in stijl met deze twee nauw verwant is.

Doch niet slechts deze platen en hangversierselen vindt men op deze reliefs weer; ook de eigenaardige vierhoekige plaatjes die we als de versiering van breede lederen banden konden verklaren (E — L) zien we er op terug en wel als die van de verticaal afhangende banden, welke, zoowel vóór als achter, den rand van het zadeldak vormen (vgl. afb. 9); die aan de voorzijde schijnen breeder dan die aan de achterzijde, in overeenstemming met het verschil in breedte bij onze plaatjes. Een ander relief uit Xanthen (Esperandieu Recueil IX blz. 24) vertoont bovendien hoe bij die afhangende versiering telkens zulk een vierkant plaatje door een smal vierhoekige strookje wordt afgewisseld, juist gelijk wij ons dat boven meenden te moeten voorstellen.

Bedenken we, dat die paarden op de reliefs ons slechts ééne zijde toekeeren, dan is het duidelijk, dat ieder paard twee dubbele stellen van dergelijke zadelfersierselen moet hebben

gehad. De vier volmaakt gelijke, alleen in breedte eenigermate verschillende, ornamentbanden E — H hebben dus zonder twijfel aan twee paarden behoord, en wel aan die welke ook volmaakt dezelfde stellen van hangsieraden droegen; zoowel op deze laatste als op de banden zien we ook precies dezelfde versiering met eikeblad en eikels.

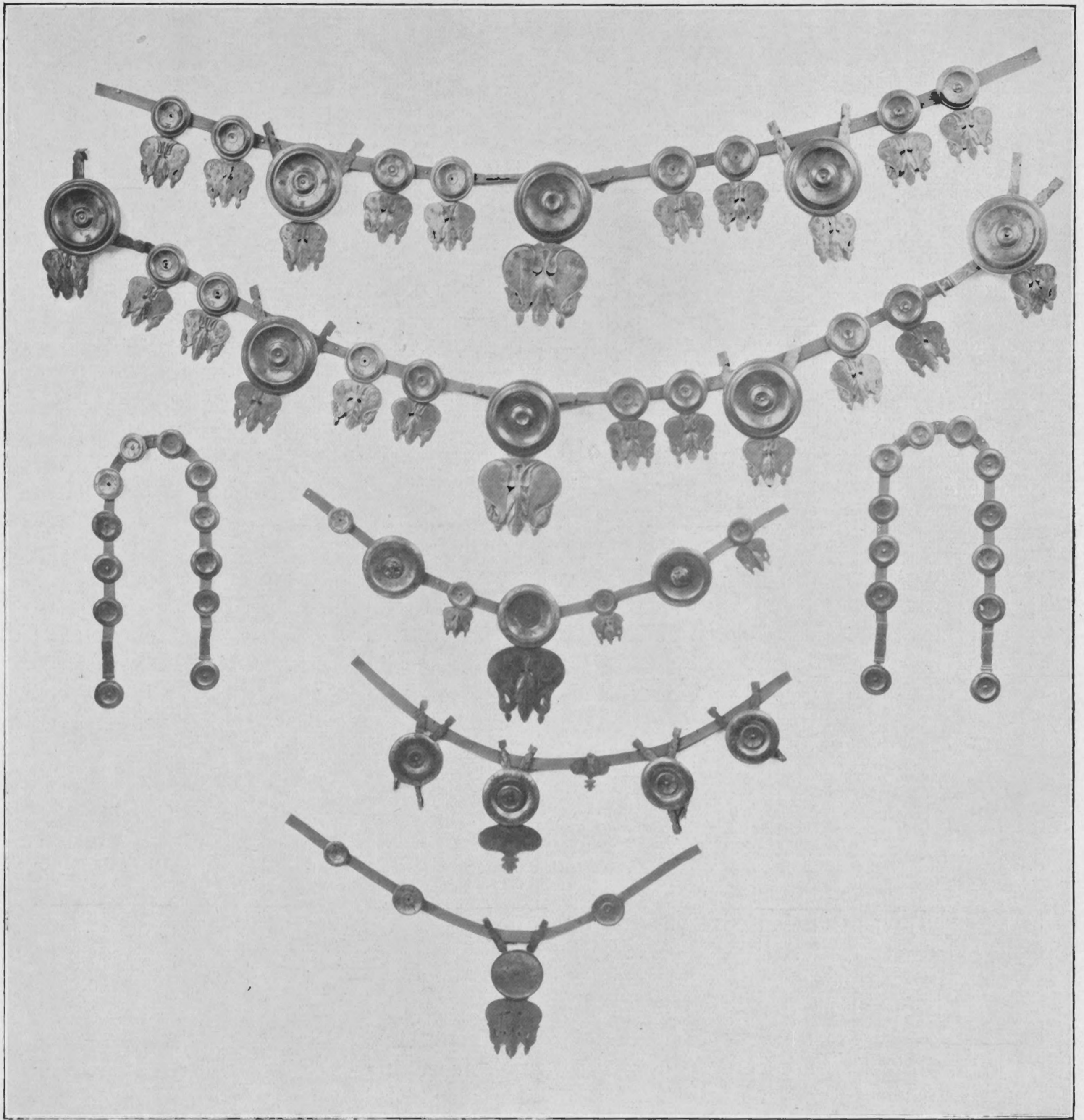
Konden we verder onder de hangsieraden een groep B. onderscheiden, die hoewel verschillend en zelfs rijker van versiering toch zeer veel gelijkenis met de vorige (A) vertoonde, ook onder de vierkante plaatjes is één dubbel stel te onderscheiden (I), dat, met zijn meerdere eikeblaadjes, rijker van ornament dan de vorigen, doch overigens daaraan gelijk is. Blijkbaar heeft dus deze groep I met die plaatjes en hangers van groep B weer de versiering van één zelfde derde paard uitgemaakt.

Ook van het vierde paard, waaraan de onder C. beschreven versierselen hebben behoord, lijken mij de zadelfersierselen niet moeilijk aan te wijzen. Dezelfde grovere bewerking toch, zich vooral uitend in de oppervlakkige en onbegrepen vormen van het eikeblad en de door insnijdingen tot een soort blaadjes vervormde eikeltjes, bij C a opgemerkt, vinden we ook bij de grove blaadjesversiering van K a en L a terug.

Van een vijfde paard waarvan we sub D de hangversierselen hebben beschreven zijn dergelijke zadelplaatjes niet bewaard. Als echter onze verklaring van de merkwaardige smalle langwerpige plaatjes, die we sub M beschreven juist is, dan zouden we waarschijnlijk in deze de overblijfselen der lederen banden van de zadelfersiering van dit vijfde rijpaard mogen zien.

De enkele voorwerpen sub N—R beschreven, zijn moeilijk met eenige zekerheid met een bepaalde der bovengenoemde groepen in verband te brengen. Ongetwijfeld hebben ze echter daar wel toe behoord.

Zoo hebben we dus zeker (afb. 8 en 11) van vijf verschillende rijpaarden de tuig- en zadelfers-

Afb. 11. De 5 groepen van hangversierselen.

Inscriptie op poverdeling (phalerae)
inscriptie op ruitersreliefs

siering kunnen onderscheiden. Twee daarvan zijn volmaakt identiek, de derde is met deze beiden zeer nauw verwant. Men zou dus gissen dat in alle geval de beide eersten wel aan denzelfden ruiter hebben behoord, ja dat deze niet onwaarschijnlijk ook van het derde paard de eigenaar was. Deze gissing wordt tot zekerheid als we op een plaatje uit de eerste en op een behorende tot de derde groep, (G c en J c), waarschijnlijk door dezelfde hand ingegrift, dezelfde inscriptie lezen: M. Muttieni¹⁾, (afb. 10), reeds blijkens den genitief-vorm, ongetwijfeld de naam van dien eigenaar. Vragen we nu wat dit voor persoon geweest kan zijn, dan meen ik een antwoord te vinden wederom in de reeds genoemde Romeinsche reliefs.

Het boven geciteerde uit Keulen (Esperandieu Recueil d. basreliefs VIII 6448) draagt de grafinscriptie van Marcus Sacrilus, Securifilius, Primigenius, eques alae Noricorum turma Patercli cives Remus enz. Het andere reeds genoemde (Esp. IX 6589) is uit Calcar en draagt den naam: C. Julio Adari filio Primo Trevero, equiti alae Noricorum. Andere dergelijke grafsteenen met zulke versierde ruiterspaarden erop zijn b.v. die uit Keulen: Esp. VIII 6454, van L. Crispi filius cives Marsacus eq(ues) alae Affrorum, Esp. VIII, 6460, van Albanio Vitali equiti alae Indianae, civi Trevero, Esp. VIII 6463 van M. Aemilius Durises eq(ues) al(ae) Sulpiciae, Esp. VIII 6465 van Romanus Alti filius Dardanus eq(ues) al(ae) Afrorum enz. Vgl. ook die uit Mainz, Esp. VII 5838. Andere grafsteenen vertoonen ons een ruiter rijdende op zijn met dergelijke platen versierd paard, gelijk die uit Chalon, welke de inscriptie draagt: Albanus Excinci filius eques ala Asturum natione Ubius (Esp. III 2150). Merkwaardig zijn verder ook die steenen waarop we een ruiter, gezeten op zulk een versierd paard, zien als overwinnaar in een gevecht, gelijk die uit Mainz, (Esp. VII

¹⁾ Prof. dr. Oxé te Crefeld, wiens oordeel ik in dezen inriep was zoo vriendelijk mij deze ongetwijfeld juiste lezing der inscripties te verschaffen.

5854) waar de inscriptie een Andes Sex(ti) filius cives Raetinio eq(ues) alae Claud(iana)e vermeldt; vgl. ook Esp. VII 5870 en vooral Esp. 5785 en 5852, waar de ruiter den typischen ruitershelm draagt; op de eerste van deze lezen we de inscriptie: Annauso Sedavonis filius cives Betasiu(s) eq(ues) al(ae) II Flavia(e), op de tweede: C. Romanus eq(ues) alae Noricorum (vgl. voor deze steenen ook Mainzer Zeitschrift XI).

Alle personen aan wie deze op de reliefs voorgestelde versierde paarden toebehooren zijn dus ruiters geweest uit de alae der hulp-troepen, gelijk die uit de burgerij der bondgenooten werden gelicht. We zien hier bij deze ruiters telkens weer het burgerschap van een bepaald volk vermeld, merkwaardiger wijze vooral van stammen uit deze Noordelijke streken, die in zeer verschillende alae dienden. Ongetwijfeld zijn het dus de versierselen van zulke militaire alae-ruiterpaarden welke we hier voor ons hebben. Hoe het dan mogelijk is dat drie daarvan blijkbaar aan denzelfden eigenaar M. Muttienus hebben behoord, gelijk we boven zagen, wordt ons duidelijk als we lezen wat Hyginus (lib. de Munit 16) ons over deze „alae miliariae” verhaalt. Deze hebben 24 turmae en even zoo vele officieren van hooger en lageren rang, decuriones, duplicarii en sesquiplicarii. Van deze houdt de decurio, de commandant van een turma, drie paarden, de hem ondergeschikte officieren twee. Dit laatste wordt ons op merkwaardige wijze bevestigd door eenige grafsteenen in Rome gevonden van ruiters uit het corps der equites singulares, hetwelk in organisatie met dat der alae der bondgenooten overeenstemde; op één grafsteen vermeldt de inscriptie een decurio en zien we op een dergelijk relief als boven beschreven in plaats van één drie paarden afgebeeld (Amelung, sculpt. Vatic. II 11 c), een andere steen (Am. II 137 l.) noemt een officier van minderen rang als begraven en vertoont in relief twee paarden.

We vermeldden boven reeds de belangrijke

ruiterpaarden in Rome
ruiterpaarden van de Rijn

vondst uit Xanthen in het British Museum welke een bijna volkomen gelijkenis met het mooiste stel uit onze collectie vertoont; een van deze Xanthensche sierplaten nu (vgl. C. I. L. XIII, II, II 10026, 22) draagt de onverdachte eigenaars-inscriptie: Plinio Praefecto. Deze praefectus, dit is commandant van een ruiteral, had dus dezelfde versierselen van zijn paard als M. Muttiensus; ongetwijfeld heeft dus ook deze laatste tot de hogere officieren behoord. Op de persoon van den hier genoemden praefectus komen we straks nog terug. Om echter de juiste beteekenis van onze versierselen te doen uitkomen moeten we nog opmerken, dat lang niet alle paarden op deze ruitersgrafsteenen zulke dragen: Esp. IX 10 e.v. zien we zelfs een signifer met onversierd paard. Ook op de Zuil van Trajanus komen tal van ruiterspaarden voor met dergelijke versiering, daarnaast echter ook een aantal zonder deze (vgl. ook Philologus 1874 blz. 662). In deze versierselen, die blijkens de afbeeldingen en ook wegens de betrekkelijk geringe afmetingen der riemen, welke in de lussen pasten, geen integreerend deel van het eigenlijke tuig van zulk een paard geweest zijn, heeft men dus waarschijnlijk terecht de door onze oude schrijvers vaak genoemde „phalerae” herkend (vgl. vooral Steiner „Dona militaria” in de Bonner Jahrbüch. 114,15 waar ook de litteratuur vermeld wordt). Belangrijk vooral is de plaats van Polybius VI XXXIX 3 waar hij, over de belooningen van soldaten sprekende, zegt, dat wie in den strijd van man tegen man, zonder door de noodzakelijkheid te zijn gedwongen, maar vrijwillig en uit eigen beweging aanvaard, zijn vijand heeft gedood, een speer ter belooning krijgt, wie zijn vijand heeft ter aarde geworpen en van zijn wapenrusting beroofd, ontvangt een phiale, een schaal, als hij tot het voetvolk behoort, als hij ruiter is krijgt hij „phalerae”. In het licht van deze plaats zien we dus de vele ruitersreliefs, waar de ruiter zijn vijand ter aarde heeft geveld rijdende op zijn met deze phalerae versierd paard als

’t ware als het symbool van het hoogtepunt in de militaire loopbaan van den doode. Deze phalerae, bij Polybius als veergeschenk voor ruiters genoemd, worden later naar het schijnt ook aan voetvolk gegeven. Op tal van reliefs zien we immers dergelijke plaatjes als versiering van den soldaat zelf en herkennen we zelfs ook het riemensysteem waarmede ook deze aan het lichaam bevestigd werden, (vgl. Bonner Jahrb. 114/15 Taf I 5, 7 enz.). Merkwaardig zijn vooral ook de door Steiner op Taf. II, aangehaalde reliefs waar op den grafsteen alleen maar zulk een riemensysteem met phalerae is afgebeeld, bij welke de gelijkenis vooral met onze kleinere sierplaten sterk in het oog valt. Dat werkelijk de naam „phalerae” hier van toepassing is blijkt ten slotte onloochenbaar uit den steen (B.J. 114/15 Taf. II 4), waar bij zulk een afbeelding ook het woord „phalerae” in de inscriptie genoemd wordt. We kunnen dus zeggen, dat onze sierplaten eer-geschenken zijn, welke den ruiters aan wie ze toebehoorden als militaire decoratie waren geschonken.

Ook de tijd dezer merkwaardige voorwerpen laat zich m.i. met groote waarschijnlijkheid bepalen. Zeker hebben we bij dit fijne metaalwerk met vrij vroeg kunsthandwerk te doen; vroeg in de 1e eeuw na Chr. zooals Curle (Newstead blz. 299) dergelijke stukken dateert, is misschien wat te nauw omschreven, doch eerste-eeuwsch werk is het zeker. Merkwaardig is het nu, dat al deze grafsteenen waarop de boven besproken versierde paarden zijn afgebeeld uit omstreeks den Flavischen tijd dateren. Ten slotte vinden wij een zelfde dateering voor de bovengenoemde phalerae uit Xanthen. Immers de praefectus equitum Plinius die daarop genoemd wordt kan haast niemand anders zijn als de bekende Plinius Major over wiens dood, op 56 jarigen leeftijd, bij de uitbarsting van den Vesuvius in 79 na Chr. zijn neef Plinius in zijn brief aan Tacitus bericht (Ep. VI 16). Deze Plinius toch had vroeger gediend in Germanie en wel gelijk in Ep. III 5 verhaald wordt, als praefectus equitum. Hij moet

toen natuurlijk belangrijk jonger zijn geweest, zoodat we, voor deze phalerae van Xanthen en dus ook voor de bijna gelijke voorwerpen uit onze vondst komen op een tijd kort na het midden der eerste eeuw.

BESCHRIJVING DER ANDERE VONDSTEN.

We moeten thans nog onze aandacht schenken aan de belangrijke bronzen collectie welke hier te samen met deze versierselen werd gevonden. Gelijk reeds in den aanvang werd vermeld, kwamen deze bronzen in het bezit van den Nijmeegschen antiquair Grandjean, en ook hiervan zocht de heer Gildemeester een aantal van de besten uit. Van de overblijvenden zijn later foto's gemaakt, in ons museumarchief aanwezig, waarop echter ook nog de straks te noemen lamp voorkomt die waarschijnlijk eerst later door den heer G. is verworven. Wat deze over liet is daarna door het Rijksmuseum van Oudheden aangekocht en onder een speciaal nummer geïnventariseerd. Absolute zekerheid dat dit werkelijk alle overige voorwerpen uit deze vondst zijn bestaat er m.i. niet, ook is het zeer wel aan te nemen, dat, aangezien men destijds aan het bijhouden van een bepaald vondstcomplex nog niet zooveel waarde hechtte, en in hoofdzaak naar de voorwerpen zelf keek, enkele minderwaardig geoordeelde stukken achterbleven.

Zoo staan er op de genoemde foto's eenige die niet in de Leidsche verzameling aanwezig zijn. Bovendien meen ik met zekerheid op de foto's ook het prachtige bekken te herkennen dat wel in Leiden aanwezig is, doch daar niet van eenig inventarismark is voorzien, zoodat het ook niet in den inventaris te vinden is. Anderzijds is het ook niet uitgesloten dat er bij den Heer Grandjean nog gelijktijdig eenige bronzen van elders aanwezig zijn geweest welke met deze zijn mede gefotografeerd. Zoo bestaat er dus wel de mogelijkheid van eenige verwarring, maar toch behoort al het hier genoemde in het algemeen wel in deze merkwaardige vondst bijeen. Bovendien

werden een jaar na deze vondst in de zelfde buurt bij het Drielsche Veer uit den Rijn nog een aantal bronzen opgebaggerd en naar Leiden gezonden, die men ongetwijfeld ook nog tot deze vondst rekenen moet. Immers in de eerste plaats is het voorkomen van zulke bronzen in den Rijn zóó zeldzaam, dat men moeilijk aan twee verschillende vondsten vlak bij elkaar in de buurt denken kan en verder is ook de aard dezer bronzen precies dezelfde en zijn ze zeker gelijktijdig. Ook deze laatste stukken hebben we dus in onze beschrijving opgenomen, waarin de voorwerpen uit het legaat-Gildemeester met een G, die der beide collecties in Leiden met een L¹. of L². zijn aangegeven.

1 (L¹) (Afb. 12,3) bronzen kannetje (hoog 19 cm.) van buitengewoon sierlijken vorm met afzonderlijken voet en hoog oor waar onderaan een fijn bewerkt vrouwekopje en bovenaan, naar de binnenzijde van de tuit gekeerd, een kopje van een leeuw van welken de poten boven langs den rand van de tuit zijn gelegd. Dergelijke stukken (zie Cat. Bibl. Nation. blz. 569.) zijn vrij vroeg in de eerste eeuw (vgl. Winifred Lamb Gr. and Roman Br. blz. 238). Afgebeeld bij Pleyte Ned. O. Geld. VI 2.

2 (L¹) (Afb. 12,8) Amphoortje (22½ cm.) van zeer sierlijken vorm, de platte bodem van onderen met ringen afgedraaid, de van bladversiering in relief voorziene oortjes eindigen beneden in een diereklaauw, waaronder de skeletkop van een bok. Juist zulk een vaas uit Boscoreale (Arch. Anzeiger XV blz. 184) en Pompeji (Schreiber Alexandr. Toreut. blz. 366); dus zeker ook evenals deze Capuaansch werk uit den tijd vóór de uitbarsting van den Vesuvius in 79 n. Chr. (Afb. Pleyte 1.1. VI 1).

3 (G) (Afb. 12,9) Amphoortje als 2 (hoog 20 cm.) de ooren eindigen onderaan in een palmet. Afkomst en tijd als 2.

4 (G) (Afb. 12,10) Amphoortje als 2 (hoog 21½ cm.) onder aan de oortjes een kopje in relief. Afkomst en tijd als 2.

5 (L²) (Afb. 12,7) Kannetje (hoog 15 cm.) van gedrongen vorm met klaverbladvormigen tuit en hoog oor, beneden eindigende in een klauw, rustend op een ornament van ranken en bladeren en van boven met een leeuwepkop naar binnen gericht (vgl. Cat. Bibl. Nat. blz. 571), de bodem van het voetje is glad met ingedraaide cirkels. Een dergelijk stuk ook uit

bronzen van Leiden met deze vondst

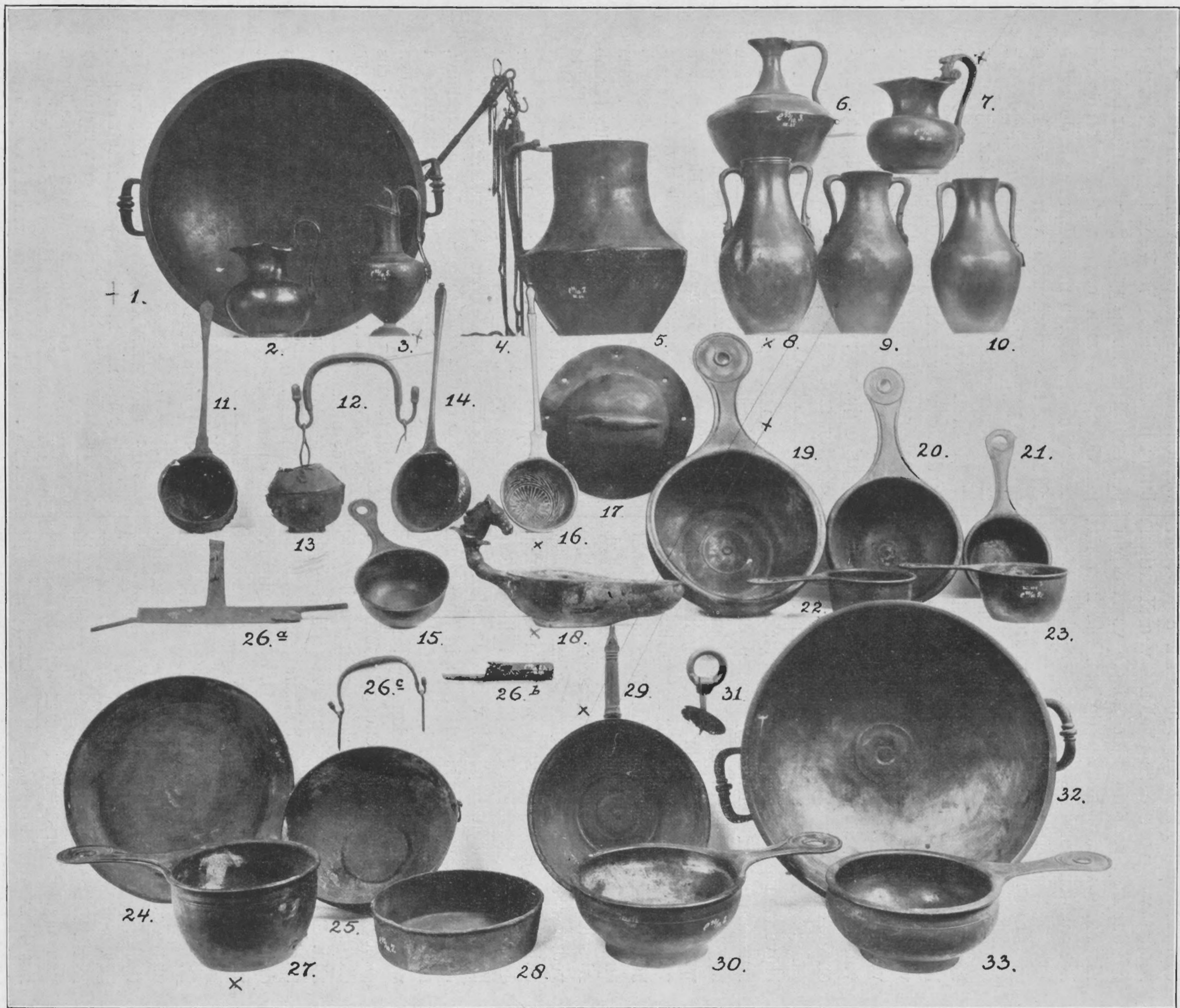
e 95 / 10 . 5 .

e 95 / 10 . 2

/ 10 e 1931 / 2 . 28

/ 9 e 1931 / 2 . 28

e 96 / 10 . 1

Afb. 12. Bronswerk uit den Rijn bij Doorwerth.

Boscureale bekend (Arch. Anzeiger XV blz. 187 rechts). Tijd en afkomst als 2. (Afb. Pleyte 1.1. VI 3).

6 (G) (Afb. 12,2) Dergelijk kannetje, alleen is het oor grover van bewerking, en zijn leeuwep en klauw oppervlakkiger gevormd, terwijl het ornament van ranken en bladeren ontbreekt. Onder op den bodem is met puntjes ingeslagen de eigenaarsinscriptie C Valeri Bellic c.f. dezelfde als op No. 11. Tijd en afkomst als 2 (vgl. ook afb. 13 beneden).

7 (L¹) (Afb. 12,6) Kan (hoog 18 cm.) met breeden schouder en smalle tuit waaraan een groot oor; de bodem glad. Dergelijke kannen ook in Pompeji, dus vóór het jaar 79 na Chr. (vgl. Willers Neue Unters, Abb. 41,13).

8 (G) (Afb. 12,1) Groot bekken, bolvormig (wijd $34\frac{1}{2}$ cm.), prachtig werk, van boven afgeplatte rand, in het midden binnenin een cirkelvormige verhevenheid, afzonderlijke hooge standring, waarbinnen de bodem in ringen is afgedraaid, aan weerszijde een horizontaal oortje, in het midden dikker geprofileerd, aansluitende aan den buitenkant van het bekken met een bladvormige figuur, waaruit een slang te voorschijn komt. Zonder twijfel Capuaansch werk uit denzelfden vroegen tijd als boven (vgl. Willers Neue Unters. blz. 261).

9 (L) (Afb. 12,32) Waarschijnlijk heeft ook tot deze vondst behoord (zie boven blz. 19) het bekken van denzelfden vorm en overeenstemmend détail, doch alleen iets grooter (wijd 39 cm.), de bovenrand scherp horizontaal naar binnen gebogen, de verhevenheid binnenin iets kleiner en de versiering der ooren minder uitgewerkt.

10 (L²) (Afb. 12,5) Groote kanvormige vaas, de afzonderlijke rand is afgebroken. Het grove staande oor schijnt er weer later aangesoldeerd te zijn, naast dit oor een grove reparatie van den voorwand, de bodem is eenvoudig plat met kleine standring. Dit stuk schijnt van geheel andere fabricage als de overigen, mogelijk inheemsch werk?

11 (L¹) (Afb. 12,29) Pan met steel met relief versiering, eindigende in een hondekop. Vrij groote standring, waarbinnen de bodem met kringen is afgedraaid. Dezelfde pan ook uit Boscureale (Arch. Anzeiger XV blz. 191, vgl. Catal. Bibl. Nat. blz. 580); het is dus ook een stuk uit dezelfde periode als boven. Zeer interessant is de inscriptie op den bodem met puntjes ingeslagen, welke reeds in het Corpus Inscr. Lat. XIII 10027⁹⁷ is opgenomen. (Afb. 13) Het is blijkbaar de zelfde naam welke ook op ons kannetje no. 6 duidelijker te lezen is. In het Corpus Inscr. is dus de inscriptie op ons stuk niet juist verklaard als C Valeri Beli

icc. 1. Toch is de laatste letter hier werkelijk een l., d.e.t. bij no. 6 naar alle waarschijnlijkheid een f.: een van beiden moet dus wel een onjuiste of onduidelijke schrijfwijze zijn. Zoo zien we dus een en dezelfde persoon C Valerius Bellicus als eigenaar aan van beide stukken uit deze zelfde vondst. (Vgl. Afb. 13 boven).

Belangrijk is verder vooral de collectie casseroles, welke hier bijeen is gevonden.

12 (L²) (Afb. 12,21) Kleine casserole, waarvan de wanden naar beneden toe schuin toelopen; greep met ronde schijf waarin een halvemaan-vormige opening (Vgl. Willers Taf. VII 11, vgl. blz. 77).

13 (L¹) (Afb. 12,27) Casserole, onderop wijd 15 cm. met rechte wanden en greep met ronde schijf waarin een rond gat (Willers VII 3 blz. 77). De bodem is sterk met ringen afgedraaid. Boven op de greep in het midden de fabrieksnaam, Carugenus f (Willers no. 165; C. I. L. XIII 5693 14). (Afb. Pleyte 1.1. I 5).

14 en 15 (L²) (Afb. 12, 22 en 23) Kleine casseroles als 13 (wijd 11 cm). Stempel als 13.

16 (L¹) (Afb. 12, 15) Kleine casserole (wijd 11 cm.) van lager model (Willers VII 14); greep als voren zonder fabrieksmerk. Onder op de greep een eigenaarsmerk met puntjes ingeslagen te lezen als C. Enterius Liber.

17 (G) (Afb. 12, 19) Zeer mooie groote casserole (wijd $21\frac{1}{2}$ cm.), waarvan de pan zelf meer ronde buikige vormen vertoont, de greep met ronde schijf waarin een rond gat, de voet staat eenigszins uit en is van onderen zeer scherp met ringen afgedraaid. Boven op den greep is rondom een klein ornamentje van eierlijst en kringetjes ingeslagen; boven aan den vaaswand onder den eenigszins naar beneden gebogen rand is een klein fries van opstaande blaadjes en bloemetjes gegraveerd. Op de ronde schijf, er rond mee loopend, de stempel Priscus f. (C. I. L. XIII blz. 695⁸⁷).

18 (L¹) (Afb. 12, 33) Dergelijke casserole als 17, iets minder buikig, wijd $17\frac{1}{2}$ cm. met dezelfde details van versiering, alleen bestaat hier het fries onder den rand uit een oppervlakkig aangebracht ornament als bij no. 19. Stempel, geplaatst als voren: Dioratus f. (Willers N. U. blz. 90 no. 174, waar de m.i. onjuiste lezing van het C. I. L. XIII III blz. 694,21 is vermeld en de vormonjuist is aangegeven).

19 (L²) Dergelijke casserole als de vorigen eveneens zeer goede afwerking (wijd 18 cm.), geen ornament op de greep en als fries onder den rand precies dezelfde graveering als Willers op een casserole (N. U. Abb. 44 fig. 1 en 2) van anderen vorm van Cippius Polibius aangeeft (vgl. Afb. 14).

1931/2. 289*

eg5/10.3

1931/2. 290.

/2

eg5/10.10.

14: eg6/10.2
15: eg6/10.5

eg5/10.11

Zonder merk
B1, gevonden te
GENDRINCEN 1842.

eg6/10.7

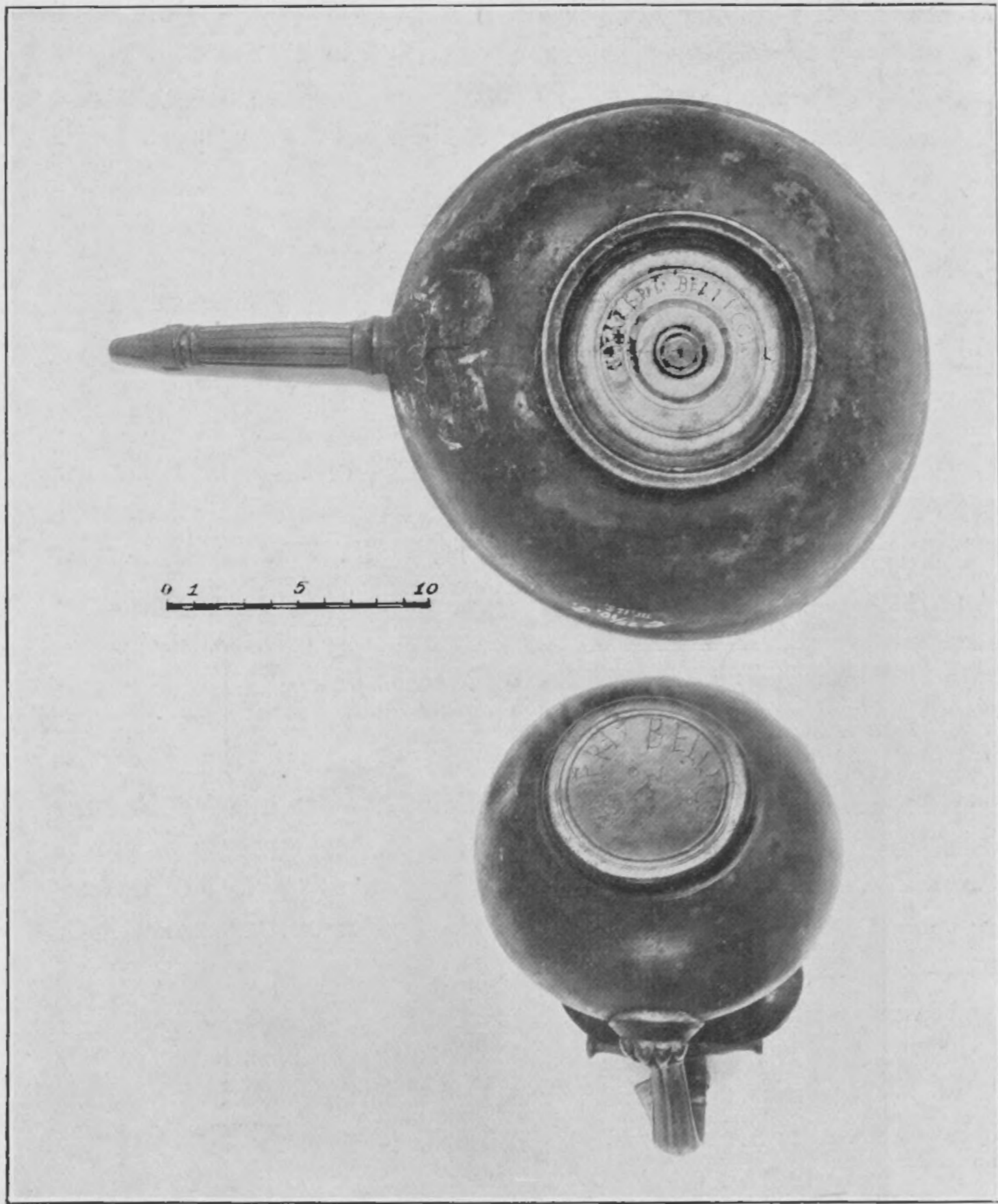
eg5/10.8

e 1931/2. 291

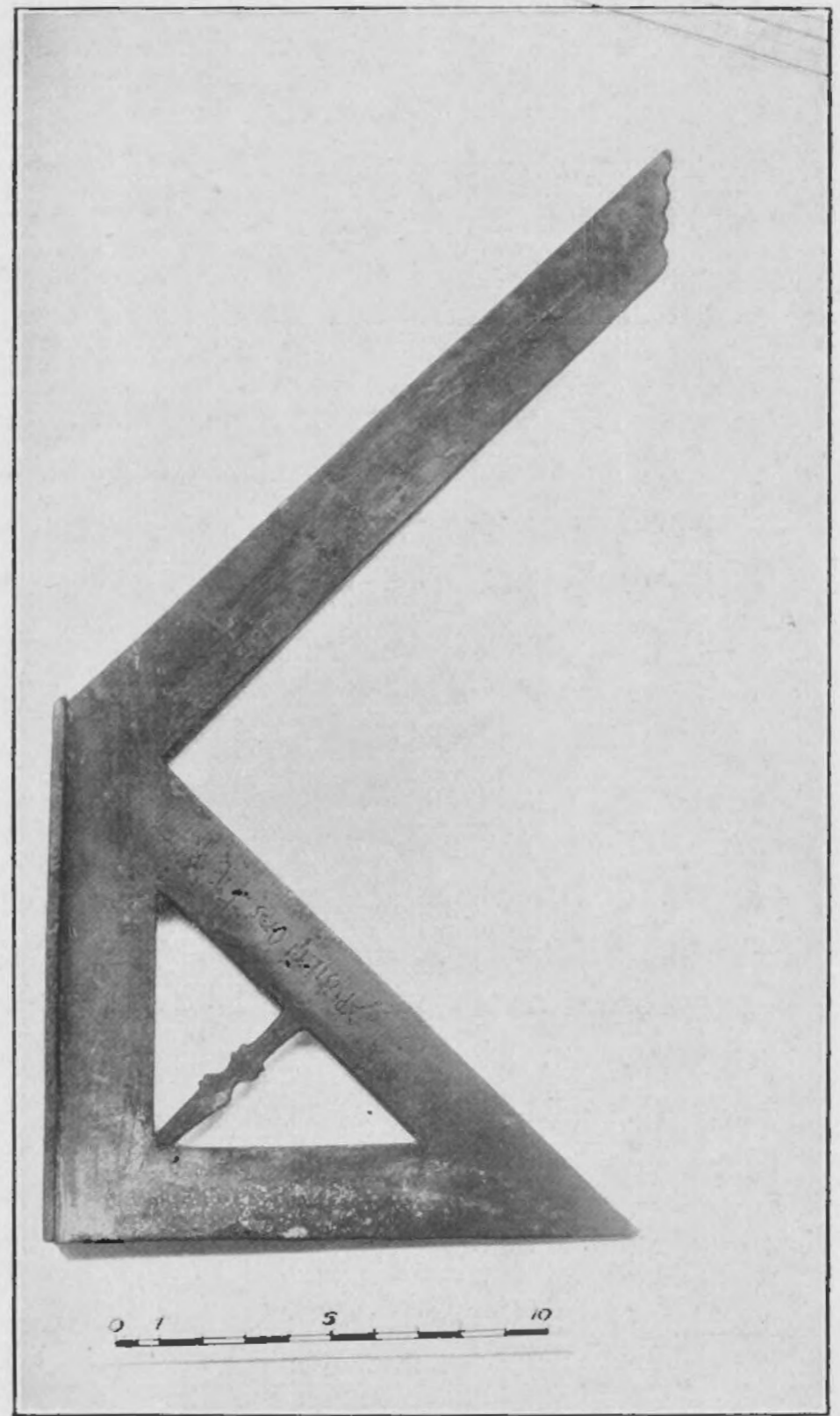
eg5/10.9.

eg6/10.2?

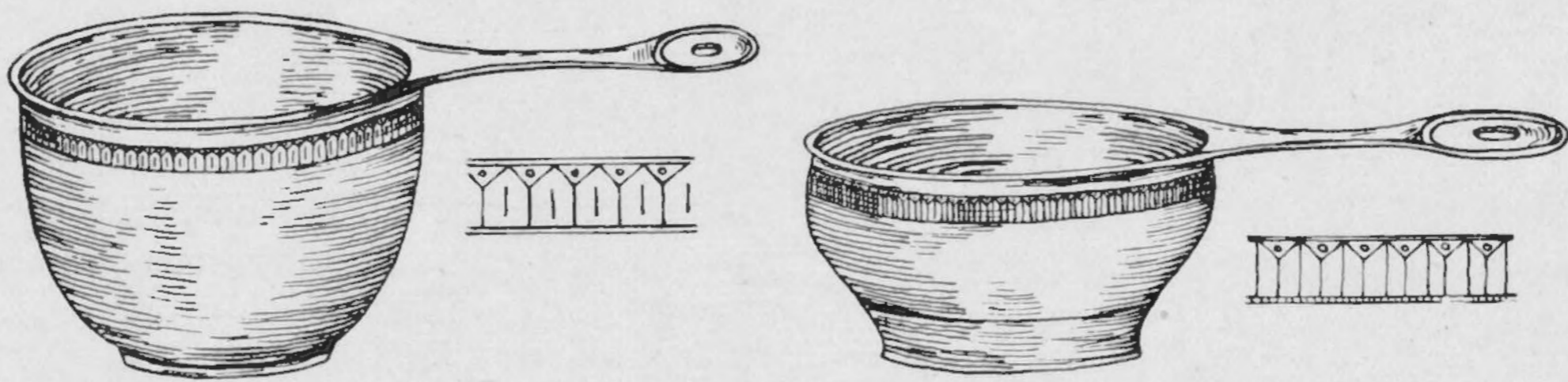
met handwerk

Afb. 13. Bronzen vaatwerk met inscriptie.

Afb. 15. Bronzen driehoek.

α

Afb. 14. *a.* Casserole van Cippius Polybius (naar Willers).

b

b. Casserole n°. 19.

20 (L²) (Afb. 12, 20) Casserole van een vorm als de vorigen doch plomper, de voet onderaan met minder ringen, geen gegraveerde versiering. Men zou geneigd zijn in dit stuk een lokaal werk-stuk naar het voorbeeld van de vorigen te zien. Op den greep een fabrieksstempel Nolinius f. (de letters li onzeker).

Terwijl we vrijwel voor alle andere tot dusver beschreven stukken vaatwerk analoga in de door de Vesuviusuitbarsting vernietigde Italiaansche steden vonden en dus in navolging van Willers deze omstreeks het midden van de 1e eeuw n. Chr. dateerden, schijnen deze casseroles, althans volgens Willers theoriën, hierop een uitzondering te vormen. In de eerste plaats toch ziet hij in de vormen als 12—16 met hun rond gat in den greep stukken die op zijn vroegst in het laatst van de 1e eeuw kunnen thuis behooren en zeker later zijn dan de bekende fabrieken van Cippius Polybius e.a., wier namen in den genitivus (als den fabriekseigenaar aanduidende) veelvuldig op casseroles uit Pompeji voorkomen. Namen in den nominativus met „fecit” schijnen daar niet te worden gevonden en worden door W. daarom als later beschouwd. Of we werkelijk in dit verschil van inscriptie eenig gegeven ter dateering mogen zien is dunkt me evenwel zeer twijfelachtig, vooral na wat we over een dergelijke kwestie, aardewerkstempels betreffende, hebben ervaren (vgl. Loeschke Westf. Mittheilungen V 117); ook behoeft het niet voorkomen van bepaalde stempelvormen op een bepaalde plaats lang niet altijd een chronologische reden te hebben. In alle geval wegen deze argumenten voor een latere dateering m.i. niet op tegen het feit dat deze casseroles hier met al dat andere vroeg Capuaansche brons voorkomen, in een vondst die toch in het algemeen genomen wel uit ongeveer gelijktijdige stukken zal bestaan; ook staat het maaksel en de techniek van de meeste casseroles in het minst niet ten achter bij die van die andere bronzen.

Merkwaardiger is het echter nog, dat we met deze stukken ook de meer napvormige pannen 17—20 samen vinden. Willers heeft

zich over deze vorm slechts in enkele woorden geuit (blz. 80 boven); er wordt door hem weinig acht op geslagen en waar hij ons stuk no. 17 in zijn lijst blz. 90 no. 189 opneemt, geeft hij aan, dat de vorm van deze pan met Priscus f. als stempel hem niet bekend is. Intusschen maakt men uit zijn woorden op, dat hij deze vorm weer voor nog later houdt dan de boven besprokene en wel omdat latere Gallische pannen met met reliefs versierden steel een dergelijken vorm hebben; zoo determineert ook Bosanquet (Proc. Soc. antiq. Scott. 1928 5.246) op deze zelfde gronden zulke pannen als later werk ergens aan den Rijn gemaakt. Deze dateering zelfs van die reliefpotten schijnt mij echter allerminst vast te staan. Naar mijn oordeel zijn onze nap-vormige pannen technisch en wat vorm en afwerking betreft zeker niet minder dan eenig ander stuk van dit bronswerk — vooral no. 17 is een prachtstuk — er bestaat dus op zich zelf geen enkele reden ze aan een andere latere fabriek toe te schrijven. Het feit dat ook zij hier in deze vondst te samen met die andere vormen zijn gevonden, wijst ook voor hen op gelijktijdigheid. Deze wordt ons bevestigd door het voorkomen bij 19 van het typische gegraveerde ornament van Cippius Polybius (vgl. Afb. 14). Ook op de door Bosanquet gepubliceerde pan meen ik hetzelfde ornament te zien. Bovendien is het friesornament van no. 17 zeker nauw met dat van 19 verwant. Ditzelfde ornament vinden we terug op de pan uit Weissenburg (O.R.L. no. 72 blz. 38) en die uit Mainz (W.D. Zeitschrift XXIII Taf 6, 12). Het komt mij dus voor, dat alle hier genoemde stukken die dezen zeldzamen vorm vertoonen de producten zijn van één bepaalde fabriek en dat er geen reden bestaat deze in het algemeen voor later te houden dan de andere boven beschreven bronsvormen.

21 (L¹) Scheppelepel (29 cm. lang) van zeer dun brons, bolvormig met zeer klein standvlak, door uitgeslagen ring omgeven, lange dunne steel, vlak bij de nap verbreed, dan smal en naar het einde toe weer wat breder uitlopende met ronde knop aan het einde,

merken op bronzen vaatwerk

Don't know meyschank

ongeveer als Willers N. U. Abb. 51 boven, doch zonder gat in den steel. Dergelijke scheplepels komen in Pompeji voor, echter ook daarna. Overigens schijnt weinig zekers hierover bekend. (Afb. 12, 11).

22 (L¹) Wijnzeef van dun bronsblik, bolvormig (1.32¹/₂ cm.). De gaatjes vormen een maeanderornament en daar beneden een rozet van stafornament (als Willers N. U. Abb. 30). De steel sluit met een geringe verbreding aan de zeef aan, wordt dan smaller en aan het einde weer breder met een knop aan het einde. (Afb. 12, 14.)

23 (L¹) (Afb. 12, 16) Zeer goed geconserveerde wijnzeef, bolvormig (1.33 cm.). De gaatjes van de zeef vormen een liggend bladornament, daaronder een rozet als boven. De steel roeispaanvormig (vgl. Willers N. U. blz. 83). Bovenop een ingeslagen fabrieksmerk AGORIX (Willers N. U. No. 213).

Waarom deze zeven, die bijzonder mooi werk zijn, in Nijmegen zouden zijn gemaakt en geen Capuaansch werk kunnen wezen, zooals Willers wil (blz. 84) zie ik niet. Deze conclusie alleen uit den stempel te trekken, welke overigens niet meer schijnt voor te komen, lijkt wel wat te sterk. (Pleyte 1.1. VI 4) (Afb. 12, 16.)

24 (L¹) Half bolvormig bronzen kommetje (wijd 26 cm.) met twee ringetjes, waarvan één afgebroken (Afb. 12, 25.)

25 (L¹) Bakje met rechtop staande wanden (wijd 17¹/₂ cm.) (Afb. 12, 28.)

26 (L¹) Bord met schuin uitstaanden rand en geheel platten bodem (wijd 25,70 cm.) (Afb. 12, 24.)

De hier genoemde stukken zijn weinig karakteristiek, zoodat er niet veel over te zeggen valt

27 (L¹) Bolvormig potje van zeer dun koperblik op drie knopvormige pootjes met bolvormig deksel, bevestigd aan een langwerpige scharnier (hoog 7¹/₂ cm.). De deksel van boven geheel kapot, met drie ronde schijfjes met oogjes waarin een ringetje bevestigd is; rondom de buik van het potje zijn drie zeer fijne kopjes in relief aangebracht, eveneens met een oogje voor een ringetje bovenaan. Op één plaats, naast een sterke beschadiging, een onverklaarbaar rond klepje om een pennetje draaiend. De bestemming van dit voorwerp waarvan de beide deelen klaarblijkelijk aan kettinkjes hebben gehangen, is voor mij onbekend (Pleyte N.O. Gelderl. VI 6) (Afb. 12, 13).

28 (L¹) Grootte bronzen val van een slot, waarschijnlijk ter afsluiting van een kistje. (Afb. 12, 26a).

29 (L¹) Schoot van een bronzen slot. (Afb. 12, 26b).

30-31 (L¹) Twee bronzen hengsels aan krammen bevestigd schijnen mij aan houten kistjes te hebben behoord. (Afb. 12, 26c).

32 (L¹) Snelweger (Afb. 12, 4), zooals ze nog al eens in Romeinsche castella gevonden worden (vgl. Zugmantel O.R.L. 32 blz. 95). Het merkwaardige van dit stuk is echter dat op de plaats waar gewoonlijk een groote haak zit hier vier gevlochten bronzen kettingen vastgemaakt zijn. Pleyte die ook dit stuk afbeeldt (1.1. VI 7) teekent daarbij een bronzen schaal die aan die kettingen bevestigd zou zijn geweest; hij zegt zelfs die schaal later afzonderlijk te hebben gekocht; zij is evenwel noch in het Museum noch in den inventaris te vinden. Bij dezen weger behoort:

33 (L¹) een bronzen gewicht in eikelvorm, wegende 0,35 Kg.

34 (G) Bronzen driehoek en rechthoek aaneen, aan de eene zijde van de driehoek is een smal plaatje als basis voor het instrument bevestigd. Zulk een instrument is waarschijnlijk bij metselen of timmeren gebruikt (vgl. Guide Brit. Mus. Gr. a. Roman life blz. 163) Het draagt twee eigenaars-inscripties uit verschillende perioden, met puntjes ingeslagen, n.l. den naam: Pusilli O. R. S. (de R is onzeker evenals de beteekenis dezer drie letters) en daarnaast in grooter doch oppervlakkiger letters ingeslagen: Terti. Behalve deze naam schijnen er op een ander been van den driehoek nog onleesbare sporen van een derde inscriptie aanwezig. (Afb. 15).

Van bewapening afkomstig zijn twee stukken in deze collectie n.l.

35 (L¹) de bolle umbo van brons met grof ingeslagen gaten waarmee hij op een eenvoudig lederen schild bevestigd moet zijn geweest (Afb. 12, 17).

36 (L²) een zwaard van ijzer, waarbij nog een stuk van de rijk versierde zilveren schede is bewaard (goed afgebeeld bij Pleyte N.O. Gelderl. VIII). Het is een typisch Romeinsch kort zwaard, gelijk het zeer veelvuldig voorkomt.

37 (G) Mogelijk als stuk van een veldteeken te verklaren is een kleine bronzen dolfijn.

Een stuk van geheel andere bestemming is

38 (G) de lamp van brons, een langwerpige vorm met groot, rond gebogen handvat, aan het einde waarvan een paardekop (afg. bij Pleyte 1.1. VIII) (Afb. 12, 18): eerste eeuwsche vorm, ook uit Pompeji bekend (vgl. Pernice die Hellenistische Kunst in Pompeji Taf. XV.)

In het algemeen stemt dus de datering van

e 95/10.23

e 95/10.24

e 95/10.17

→ schaal is e wel: e 97/12.

e 95/10.18

een PUSILLIONIS met centurio's spijk

e 95/10.21

e 95/10.204

e 95/10.203

e 95/10.14

95/10.13.

e 95/10.7

e 95/10.6

e 95/10.16

e 95/10.22

deze bronzen overeen met wat wij betreffende den tijd van de phaleræ meenden te kunnen constateeren. Over de casseroles die hiervan althans volgens Willers dateeringen eenigszins zouden afwijken, was reeds boven sprake.

De tijd waarin deze vondst hier in de rivier

ring niet. Wat zou zulk een transport hier op dit waarschijnlijk zeer weinig bevaren Rijnstuk beteekenen, ver van alle Romeinsche nederzettingen en hoe zouden daarbij al die andere vaak mooie en kostbare stukken brons van allerlei bestemming te verklaren zijn? Een antwoord op

Afb. 16. Relief van den Trajanuszuil.

is verzonken moet dus wel betrekkelijk kort na het midden van de eerste eeuw vallen. De vraag doet zich hierbij voor hoe toen een zoo merkwaardige combinatie van voorwerpen van allerlei aard hier in de rivier terecht kan zijn gekomen. Zouden de paardenversierselen alleen ons mogelijk aan een paardentransport per schip doen denken, zooals we dit b.v. van de Trajanuszuil kennen, waarschijnlijk lijkt zulk een verkla-

Oudh. Mededeel., N. R. (Suppl.).

deze vraag om verklaring dezer zoo heterogene combinatie van voorwerpen ontvangen we, dunkt me, op onverwachte wijze, van een andere afbeelding op de Trajanuszuil (Cichorius Taf. CI = Afb. 16), waar is voorgesteld hoe de kostbare buit, de schat van Decebalus, van welke Dio Cassius (LXVIII 14) ons spreekt, naar Trajanus wordt vervoerd. We zien hier een drietal paarden, waarvan één zelfs ook zulke phalerae draagt,

4

*bronschat vervoert op paarden
paarden vervoeren bronschat*

Antwoordt verklaring

brons

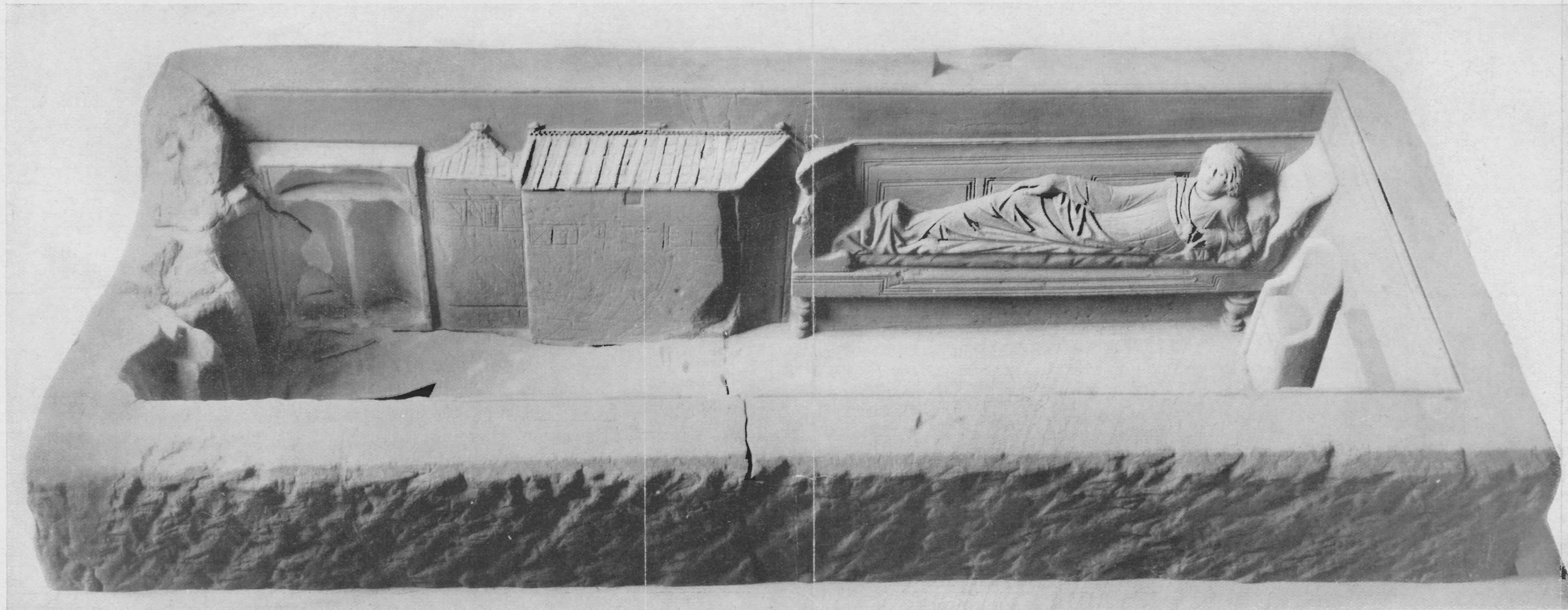
door soldaten geleid; op de zadels zijn draagzakken vastgemaakt waarin deze buit wordt getransporteerd. Onder al die kostbaarheden nu onderscheiden we juist zulke pannen, casse-roles en vazen van metaal als we in onze verzameling bijeen vinden. Op deze wijze schijnt dus dit relief als 't ware een illustratie van wat hier moet zijn geschied. Klaarblijkelijk zijn hier zulke paarden door den Rijn gevoerd. Een buit als deze hier was in deze streken zeker nergens anders te vinden dan in een Romeinsch castellum en, na wat we boven omtrent den eigenaar der drie prachtig versierde paarden zagen, mogen we wel zeggen een Romeinsch ruiter- of alen-castellum. De plunderaars die deze buit blijkbaar op de Veluwe in veiligheid wilden brengen, moeten dus naar alle waarschijnlijkheid Germanen geweest zijn. De eenige periode in die 1e eeuw, waarin men in onze streken zulk een plundering van een castellum door Germanen verwachten mag, is die van den Batavenopstand en vanzelf denken we hier aan die ruitery der Bataven, gewend om met geheele turmae den Rijn over te steken. (Tac. Hist. IV 12). Zelfs meen ik, dat onze vondst misschien mogelijk met een bepaalde door Tacitus (Hist V 2a) verhaalde episode in verband kan worden gebracht. Tegen het einde van den oorlog deed Civilis nog eens een aanval op de verschillende castella van legioenen cohorten en alae. Tegenstand was vruchteloos

en een groot aantal Romeinen onder wie de praefectus alae Briganticus werd gedood. Doch toen Cerialis ter hulp snelde, keerde de fortuna en zijn de Germanen hals over kop de rivier in gedreven. Dat zij daarbij zullen hebben getracht hun buit mee te voeren, lijkt zeker even waarschijnlijk als dat er toen een gedeelte op die vlucht is verongelukt en zoo zouden we dus mogelijk in onze collectie uit den Rijn een gedeelte van die buit bezitten, toen door de Bataven in dit Romeinsche alencastellum behaald.

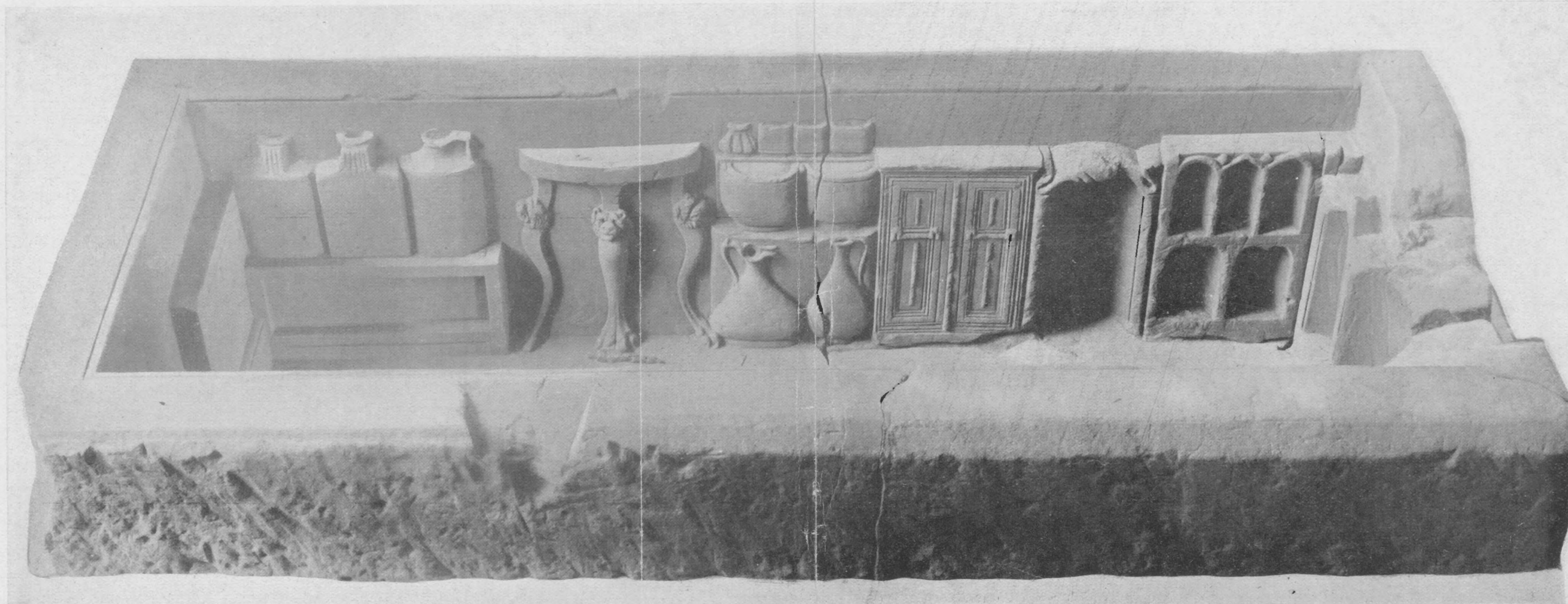
Natuurlijk wil deze voorstelling niet anders geven dan een mogelijke verklaring. Zeker is echter, dat omstreeks dien zelfden tijd, waarop deze bedrijven hier hebben plaats gevonden deze merkwaardig rijke collectie, naar alle waarschijnlijkheid afkomstig uit een Romeinsch alencastellum, hier in de rivier moet zijn verzonken.

Zij vertegenwoordigt een der rijkste en fraaiste vondsten van Romeinsch kunsthandwerk in ons land gedaan, een museumbezit zooals men elders te vergeefs zoekt en waaraan in 's Rijks Museum van Oudheden de naam van den erflater, aan wien het verreweg het voornaamste gedeelte te danken heeft, die van den heer P. A. Gildemeester voor altijd verbonden blijven zal.

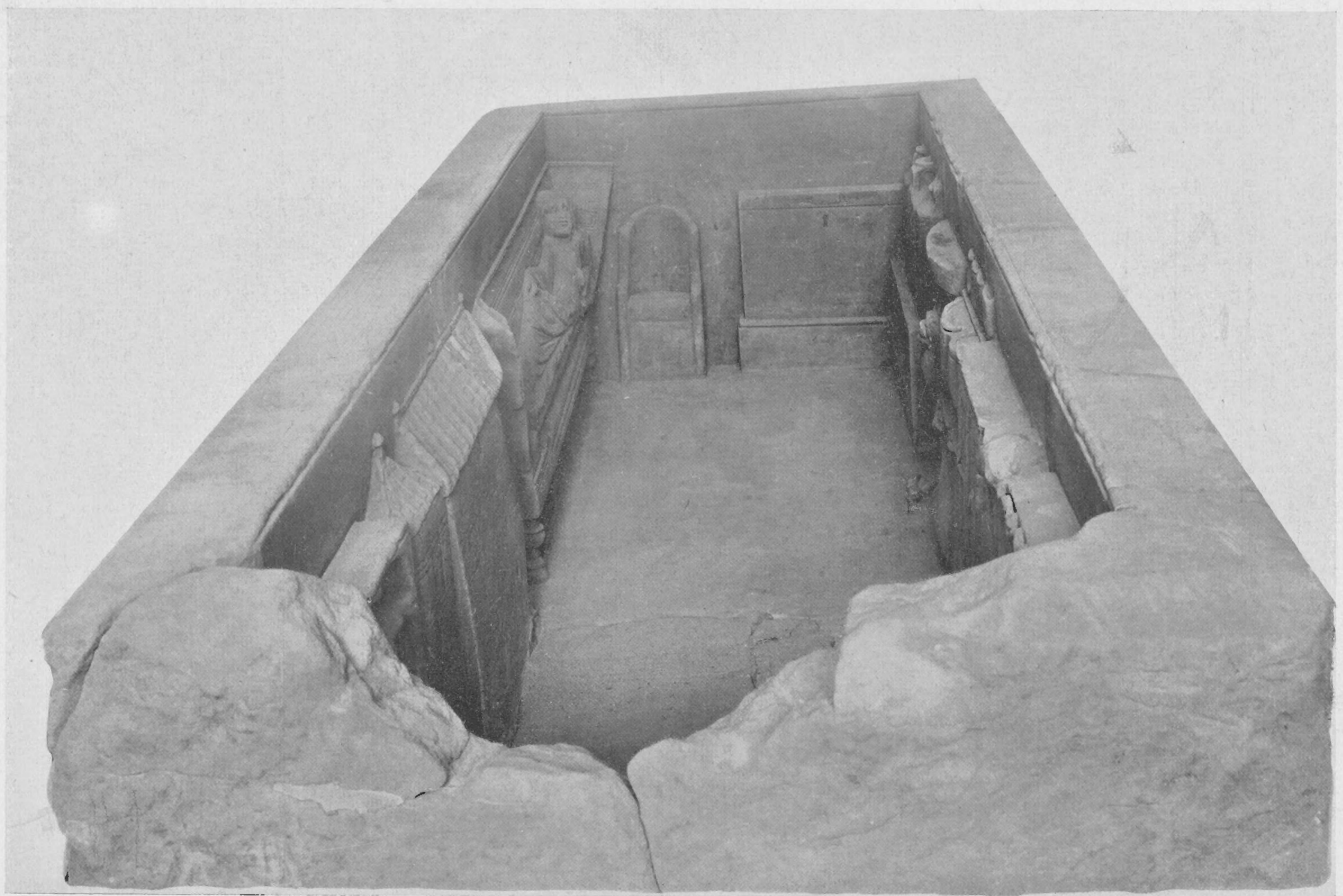
J. H. HOLWERDA.

Afb. 18a. Lange zijde van de kist.

Afb. 18b. Lange zijde van de kist.

Afb. 19. Gezicht op een der korte zijden van de kist.

waar op het midden een snijwerkversiering, een afhangende franje, is aangebracht; op de onderlijst van den divan is een eenvoudige lijnversiering zichtbaar, een dergelijke ver-

versiering draagt b.v. ook de rustbank op het grafrelief uit Vechten in het R. M. v. O. (Afb. 20).

Aan het hoofdeinde naast den divan staat in de eene korte zijde van de kist ingehouwen

Afb. 20. Grafrelief uit Vechten.

siering vormt op den hoogen rug een paneel-verdeeling, op de korte zijde aan het hoofdeinde een soort maeander. Dergelijke rustbanken zijn op Romeinsche reliefs zeer bekend, vooral op grafreliefs (vgl. b.v. Espérandieu Recueil Compl. 230, 566 enz.); dezelfde maeander-lijn-

(Afb. 19) een stoel van het bekende Romeinsche model, zooals we hem als rieten stoel kennen b.v. van de Neumager reliefs (Esp. VI 5142) en verder ook van zeer talrijke grafreliefs (o.a. Esp. V 4041, VIII 6449). Naast die stoel staat een kist, ongetwijfeld een arca, waarschijnlijk voor

kleeren bestemd, met onderaan een plint en bovenaan een deksel, door een slot gesloten. Aan het deksel is een hengsel door inkrassing

leggers van vierkante houten latten en staande stijlen, welke slechts even onder die leggers uitstaken en zoo kleine pootjes vormden, gecon-

Afb. 21. Grafrelief uit Doodewaard.

aangegeven en daaronder is een sleutelgat zichtbaar.

Aan de hieraan aansluitende overstaande lange zijde van de kist (Afb. 18b) zien we eerst een laag tafeltje, zooals het ongetwijfeld uit

strueerd was. Merkwaardig is, dat deze pootjes hier onderaan slechts door lijnwerk zijn aangegeven en het tusschenliggend stuk steen niet is uitgediept. Ook dergelijke tafeltjes zijn van Romeinsche schilderingen en sculpturen

ROMEINSCHE SARCOPHAAG UIT SIMPELVELD.

Te Simpelveld, in het zuidelijke puntje van ons land dicht bij de Duitse grens, werden in de Stampstraat door den mijnwerker A. Wiertz op het terrein van zijn pas gebouwd huis in den loop van 1930 een paar ruwe zandsteenen Romeinsche sarcophagen gevonden, waarin slechts weinige voorwerpen, van betrekkelijk geringe waarde, werden aangetroffen. In het laatst van het jaar echter stootte hij op nog zulk een kist, die, toen het zware, uit twee met ijzeren doken aan elkaar verbonden vierhoekige steenen bestaande deksel was gelicht, op de wanden aan de binnenzijde rondom met hoogrelief bleek te zijn versierd (vgl. afb. 17, de kist zooals deze nog in den grond zat). Is zulk een versiering aan de binnenzijde op zich zelf reeds een unicum, ook de bijzonder goede uitvoering, de artistieke waarde en de merkwaardige voorstelling trok de algemeene aandacht en uit de sarcophaag kwamen verder, behalve de verbrande beenderen van een doode, een aantal voorwerpen voor den dag, die eveneens op zich zelf reeds prachtstukjes zijn van Romeinsch kunsthandwerk. Nadat mij gebleken was, dat het Prov. Limburgsch Genootschap wegens de hooge prijs, die terecht werd gevraagd, voor den aankoop terug was geschrokken, mocht het mij, dank zij de medewerking van den heer J. W. H. Houbiers, burgemeester van Simpelveld en zeker ook dank zij de toewijding van den amanuensis G. J. Schregel, gelukken deze vondst met hulp

van de Vereeniging Rembrandt aan te koopen.

Met groote vaardigheid werd door genoemden amanuensis en onzen voorwerker A. Scholten de kist verder ontgraven en naar Leiden getransporteerd, waar zij thans, na eerst ten behoeve van restauratie en conservatie de noodige bewerking te hebben ondergaan, in de vestibule van ons Museum ten toon is gesteld. Geheel ongeschonden was namelijk dit voorwerp niet. In vroegere jaren — wie weet hoe lang geleden — was er in een van de deksteenen ter zijde een groot gat gehakt, terwijl de andere steen in eenige groote stukken bleek te zijn geslagen. Ongetwijfeld door deze laatste bewerking was de geheele kist ongeveer op haar midden doorgescheurd, terwijl ook van het gedeelte onder deze stukgeslagen steen de vloer geheel bleek te zijn gescheurd. Gelukkig had daardoor het relief zoo goed als niet geleden. Wel is het zeer waarschijnlijk, dat bij deze schending ook een gedeelte van de kostbaarheden, welke de kist bevatte, reeds zal zijn geroofd.

De kist zelf, een lijk-kist, niettegenstaande het feit dat er slechts verbrande beenderen in werden gevonden, was langs de bovenkant gemeten buitenwerks 2,40 bij 1.05 M., binnenwerks 2,10 bij 0.75 M. Zij is vervaardigd van den inheemschen zandsteen, zooals die hier in de buurt wordt aangetroffen. We hebben hier dus te doen met een kunstproduct in de omgeving zelf vervaardigd.

BESCHRIJVING DER RELIEFS.

De helft van de ééne lange zijde van de kist (Afb. 18a) wordt ingenomen door een liggende vrouwe-figuur op een groote rustbank. Het gelaat der vrouw is zeer individueel; de neus is helaas geschonden. Het haar is vrij strak om het

geheel omsluit, het plooienspel van kleed en deken is zeer goed uitgevoerd. De vrouw ligt op een matras, die aan het hoofdeinde onder het lichaam hooger op reikt, tegen den staanden zijwand van den divan en waarin de door de

Afb. 17. Kist in den grond.

achterhoofd getrokken, het gezicht wordt door dichte, kort afgesneden, eenigszins krullende lokken omlijst. De vrouw is gekleed in een kleed met mouwen, ze steunt op den linkerarm, waarvan de hand een plooi van het kleed vasthoudt, terwijl de andere arm op het lichaam en het been rust. Het onderlichaam en de beenen zijn gehuld in een deken die de voeten

zwaarte der liggende figuur ontstane plooiën en indeukingen zeer natuurgetrouw zijn weergegeven. De houten rustbank heeft gedraaide poten en hoog opstaanden rug en zijkan-ten, waarvan die aan het voeteneinde rechtop staat, die aan het hoofdeinde schuin naar boven loopt; merkwaardig is de s-vormige bocht in den opstand aan het voeteneinde,

wel bekend (vgl. Daremberg en Saglio s.v. *Armarium* blz. 432 en s.v. *Mensa* blz. 1727, vgl. ook op de *Igeler Zuil*, Dragendorff en Krüger blz. 74). Op dit tafeltje staan drie flesschen, een ronde en twee vierkante met buisvormig halsje en rechthoekig omgeknikt, geribd oor. In deze herkennen we dadelijk de vormen van de overbekende glazen flesschen, gelijk die lang in de eerste en tweede eeuw in gebruik zijn geweest. Dezelfde flesschen zien we talloze malen ook op Romeinsche grafreliefs afgebeeld zooals op die uit Vechten of Doodewaard (Esp. IX 6669, 6673 vgl. onze afb. 20 en 21). Ook op de voorstelling van een keuken op de *Igeler zuil* (vgl. Dragendorff en Krüger Taf. 9) zijn ze te vinden, zie verder b.v. ook Esp. VIII passim en IV 3317.

Naast dit tafeltje met flesschen staat een bronzen drievoet afgebeeld met zeer goed uitgevoerde poten in den vorm van een dierpoot en op de buigingen daarvan een fijn leeuwenkopje in relief. Zulke drievoeten zijn in allerlei uitvoering in originali bekend (Daremberg en Saglio s.v. *Mensa* blz. 1723) en worden talloze malen op grafreliefs afgebeeld (zooals onze afb. 20 en 21; vgl. in het bijzonder ook de voorstelling op de *Igeler zuil* (bij Dr. en Kr. Taf. 9). Dit drievoet-tafeltje is een weinig boven aan het blad beschadigd, bovendien zijn daar bovenop sporen van ijzerroest zichtbaar, terwijl op den bodem hier juist beneden een ijzeren voorwerpje, waarschijnlijk een mesje, vastgeroest zit. Dit is ongetwijfeld te verklaren door het feit, dat juist boven deze plaats het bovengenoemde gat in een der dekselsteen en geslagen is; daarbij is zoowel de bovenrand van de kist als ook de rand van het blad van den drievoet even geraakt, terwijl toen waarschijnlijk het ijzeren voorwerp dat op tafel gelegen heeft naar beneden is gevallen. De ruimte binnen de kist moet dus toen nog wel geheel hol zijn geweest.

Naast deze drievoet zien we een soort *étagère* met drie verdiepingen (vgl. mogelijk Esp. IV 3317). Op deze staan onderaan twee schenk-

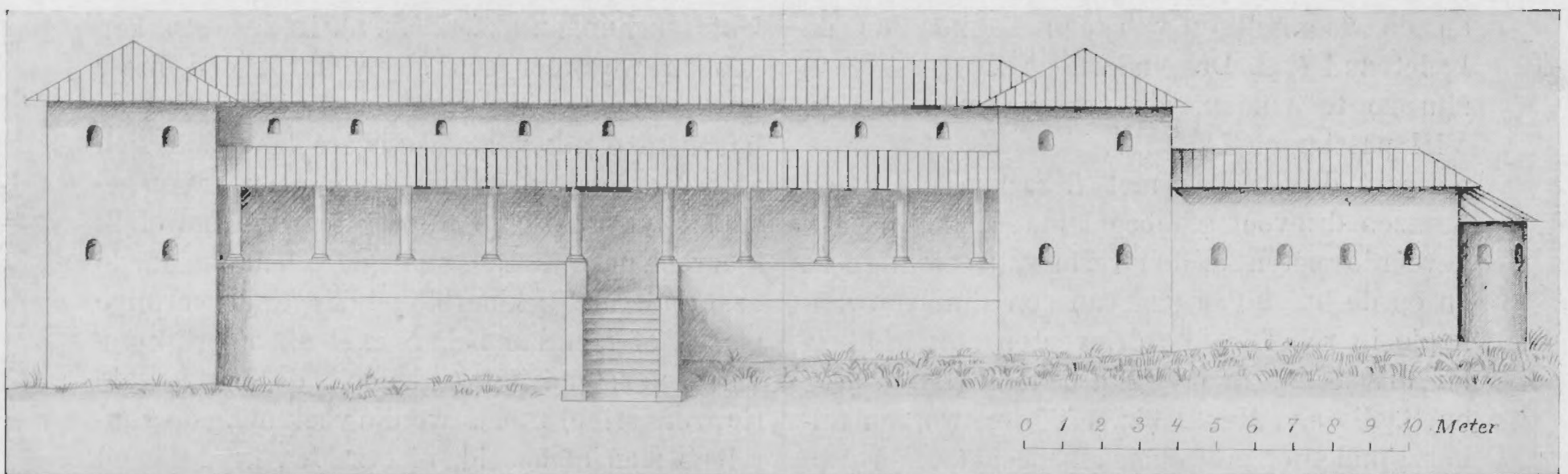
het platte vlak geteekenden tuitmond, waaraan een tot der buik reikend oor, met bovenop een uitsteeksel, de andere slanker met ronde mond en slanker oor met een dergelijk uitsteeksel. Juist vooral aan deze ooren herkennen we hierin weer bekende vormen van bronzen kannen, waarschijnlijk uit iets lateren tijd (vgl. b.v. Willers *Neue Unters.* afb. 41, 12 en 13). Midden op de *étagère* bevinden zich twee ovaalvormige emmers met voet en beweegbaar hengsel, afbeeldingen van de bekende bronzen emmers zooals die omstreeks 150 na Chr. in deze streken moeten zijn vervaardigd (vgl. Willers *Neue Untersuchungen* blz. 42 e.v.v.). In deze stukken hebben we weer een gegeven tot een meer preciese dateering van onze kist. Op de bovenste plank van de *étagère* bevinden zich vier voorwerpen. In het ééne meen ik een geribd glazen fleschje te herkennen, hoewel ik hiervoor geen directe analogie kan aanhalen, de drie andere zijn klaarblijkelijk cilindervormige glazen of metalen bekers met afzonderlijk gevormden standring (vgl. ook de horizontale ringversiering) zooals we die veelvuldig op grafreliefs zien afgebeeld, niet zelden in de hand van een liggenden man (o.a. op het relief uit Vechten afb. 20; Esp. 6637, vgl. ook Esp. VIII 6483 en IX 6589).

Aan deze *étagère* sluit nog een zeer merkwaardige afbeelding aan, die van een kast met uitstekende bovenlijst en twee deuren met paneelen en op ieder van die deuren een hengsel gelijk dat waarschijnlijk in originali van brons was. Van een dergelijk houten *armarium* werd in *Boscureale* nog de duidelijke afdruk in de lava gevonden die daar bij de uitbarsting van den *Vesuvius* rondomheen was gevloeid, (vgl. *Cagnat Manuel II* blz. 420). Merkwaardig is het, dat ook de z.g. dubbele grafdeuren welke men niet zelden op Romeinsche grafreliefs aantreft, zeer sterke gelijkenis met deze voorstelling vertoonen (vgl. o.a. Esp. IX 7218 en *Altmann Röm. Grabalt.* blz. 103 en 156).

Hiermede zijn we aan het eind van de beschrijving der voorwerpen, die klaarblijkelijk,

rondom de liggende vrouwefiguur geplaatst, het ameublement van haar vertrek vertegenwoordigen. De buitenzijde van haar woning ziet men zonder twijfel aan de andere zijde van de rustbank (Afb. 18a). Daar kijken we van terzijde tegen een gebouw aan waarin we duidelijk de vormen van een Romeinsche villa, zooals er zoo vele ook in Limburg hebben bestaan, herkennen. Vergelijkt men hiermede de talrijke plattegronden, die we reeds in Limburg zelf hebben blootgelegd en de reconstructietekeningen, gelijk die meermalen van zulke hoeven gegeven

kleine ruitjes in lijnwerk aangebracht, terwijl vlak onder het dak van het gebouw nog een zoldervenster aanwezig schijnt. Beneden in de achtergevel van dit vleugelgebouw zien we een deur aangegeven. Zeer merkwaardig is het geveldak waarvan dakpannen en vorsten duidelijk te onderscheiden zijn. Boven over de nok van het dak loopt een eigenaardige lijst, op het midden en aan de uiteinden waarvan een knopvormige bekroning. Dezelfde dakvorming en bekroning vertoont ook de toren. We hebben dus zeker in dit relief een belangrijk

Afb. 22. Reconstructie Romeinsche villa.

zijn (o.a. door Remouchamps: Oudh. Med. N.R. VI, vgl. onze afb. 22; Steiner: die Villa von Bollendorff, enz.) dan valt hieraan niet te twijfelen. Ook vergelijking met de bekende Afrikaansche mozaïeken (Jahrb. Arch. Inst. 1904, ook afgebeeld in mijn Nederl. vroegste gesch. blz. 212) is leerrijk. Alleen geeft ons relief thans voor het eerst een authentieke afbeelding van dien opbouw. We zien hier de gewone vierhoekige torenachtige voorbouw met laag dak en daarachter een der zijvleugels van het gebouw die tot dezelfde hoogte reikt. Waarschijnlijk heeft het drie verdiepingen, waarvan de onderste met een geheel blinde muur. Daar waar we dan de eerste verdieping zullen mogen veronderstellen, zien we zoowel op den gebouw- als op den torenwand vierkante vensters met luiken en

nieuw getuigenis in zake de Romeinsche villabouw vóór ons.

Is dus klaarblijkelijk aan de ééne zijde van de liggende figuur langs de wanden de voorstelling van het interieur waarin ze leefde aangebracht, aan de andere zijde zien we haar woning van buiten. Tusschen deze laatste voorstelling en de kast, die we aan de overzijde als laatst afgebeeld meubelstuk beschreven hebben, wordt het laatste gedeelte van beide lange wanden en de geheele korte wand door voorstellingen ingenomen welke m.i. niet zoo gemakkelijk verklaarbaar zijn. Naast de kast zien we een groote nis met kleine ronde zuiltjes ter zijde en een bedekking, door bladornament gevormd. De bodem van de nis is oorspronkelijk ongeveer even hoog geweest als die van de kleinere nissen er naast; op deze

plaats toch is het relief licht beschadigd. Naast deze groote nis is een losse bijeenbehoorende groep van twee rijen nissen boven elkaar, beneden twee met schulpvormig dak, daarboven drie waarvan de twee buitenste met ronde, de binnenste met spitse gevel. De zuiltjes die deze van elkaar scheiden vertoonen bovenaan een knopversiering. De korte zijde van de kist werd geheel door drie groote nissen naast elkaar ingenomen. Hier werd de kist oudtijds het sterkst beschadigd; een gedeelte van deze wand is geheel uitgehakt zoodat het bovendeel van twee nissen verdwenen is; de overblijvende vertoont een puntige gevel.

Aan de andere lange zijde in den hoek naast de afbeelding van de hoeve zien we nog weer een groep nissen als afzonderlijk geheel: twee vrij groote smalle nissen beneden en daarboven, beide overspannende, een lage wijde schulpnis.

Hoe deze nissen te verklaren lijkt mij onzeker. Men zou geneigd zijn aan de binnenarchitectuur van het huis te denken, waarbij misschien een eerste en een tweede verdieping zou zijn aangeduid. Doch deze verklaring laat onbevredigd. Anderzijds komt men er natuurlijk bij een sarcophaag licht toe zich bij zulke nissen de loculi te binnen te brengen, gelijk die in de columbaria voorkomen (vgl. Daremb. en Saglio s.v.) en ook niet zelden in ons Zuiden in sarcophagen en aschkisten optreden (vgl. b.v. die van het Ravensbosch Public. de Limb. 1918). In dit verband worden we ook herinnerd aan de merkwaardige grafkamer welke destijds bij Keulen in Weiden werd opgegraven (vgl. Denkmäler der Rheinprov. IV Taf XVI),

waarin we, behalve een kleine sarcophaag, langs de wanden ook zulke loculi zien, in welke portretbusten geplaatst waren; de gelijkenis met onze sarcophaag wordt nog door de aanwezigheid van twee stoelen als de onze vergroot. Men zou dus kunnen gissen dat bij de merkwaardige versiering van deze kist welke bestemd was om voor goed aan alle oogen te worden onttrokken, de inrichting van zulk een werkelijke grafkamer den ontwerper voor den geest heeft gezwefd en dat op die wijze ook onze nissen te verklaren zouden zijn. Zelfs zou men daarbij mogelijk aan kleine portretafbeeldingen van vergankelijk materiaal kunnen denken die in deze nissen zouden hebben gestaan. Ook hiertegen zijn echter bezwaren aan te voeren; in de eerste plaats de slechts geringe overeenkomst van onze nissen met werkelijke loculi en verder de merkwaardige verscheidenheid in onze nismvormen.

Konden we in het bovenstaande telkens voor de verschillende afgebeelde voorwerpen verwijzen naar de voorstellingen op grafreliefs, ook de verschillende nismvormen laten zich telkens weer op grafreliefs terugvinden als omlijsting van de daar voorgestelde scènes. We zien daarop zoowel de eenvoudige schulpnissen (gelijk o.a. op onze Doodewaardsche steen afb. 21 = Esp. IX 6669), als de dubbele schulpnissen (b.v. Esp. VI 5150 en Compl. no. 317 en 318) of de spitse gevelnissen (Esp. VII 5840). Het lijkt me dus ook niet onmogelijk dat we de verklaring van onze nissen in deze richting zouden hebben te zoeken. Straks komen we hierop nog nader terug.

BESCHRIJVING DER VOORWERPEN UIT DE SARCOPHAAG.

In de kist werden behalve een aantal met asch vermengde verbrande beenderen, die bewijzen dat we hier met een lijkverbranding te doen hebben, een aantal, deels zeer kostbare, voorwerpen aangetroffen welke allen op een herkomst uit de zuidelijke landen schijnen te wijzen.

a. Flesch van aardewerk (hoog 18 cm.) van

Oudh. Mededeel., N. R. (Suppl.).

bollen vorm met hoogen buisvormigen hals waarvan het bovenste gedeelte tot een hooge kraag is verdikt. Onder aan dezen kraag sluit het oor aan. Zeer fijn rossig bruin aardewerk, aan Grieksche ceramiek herinnerend, bedekt met een vrij glanzende fijne donker-paarsbruine verf als de Hellenistisch-Grieksche. Dit stuk schijnt mij

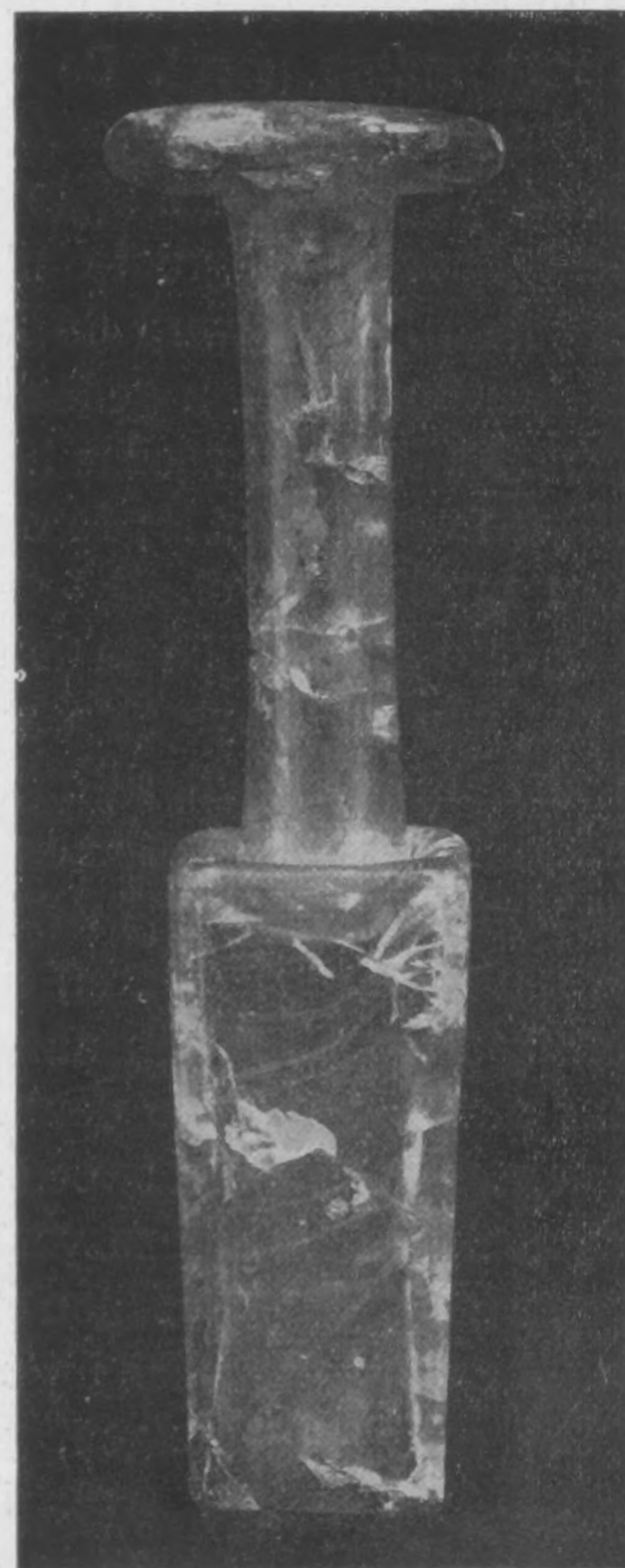
zeker geen Romeinsch-provinciaal product, doch uit het Zuiden afkomstig. Het is in scherven in de kist gevonden, waarbij alleen de bodem

blijkkelijk zonder bodem in de kist is geplaatst (Afb. 23).

b. „Mercurflasche” (hoog 17 cm.) van door-

Afb. 23. Flesch van aardewerk.

Afb. 24. Glazen flesch.

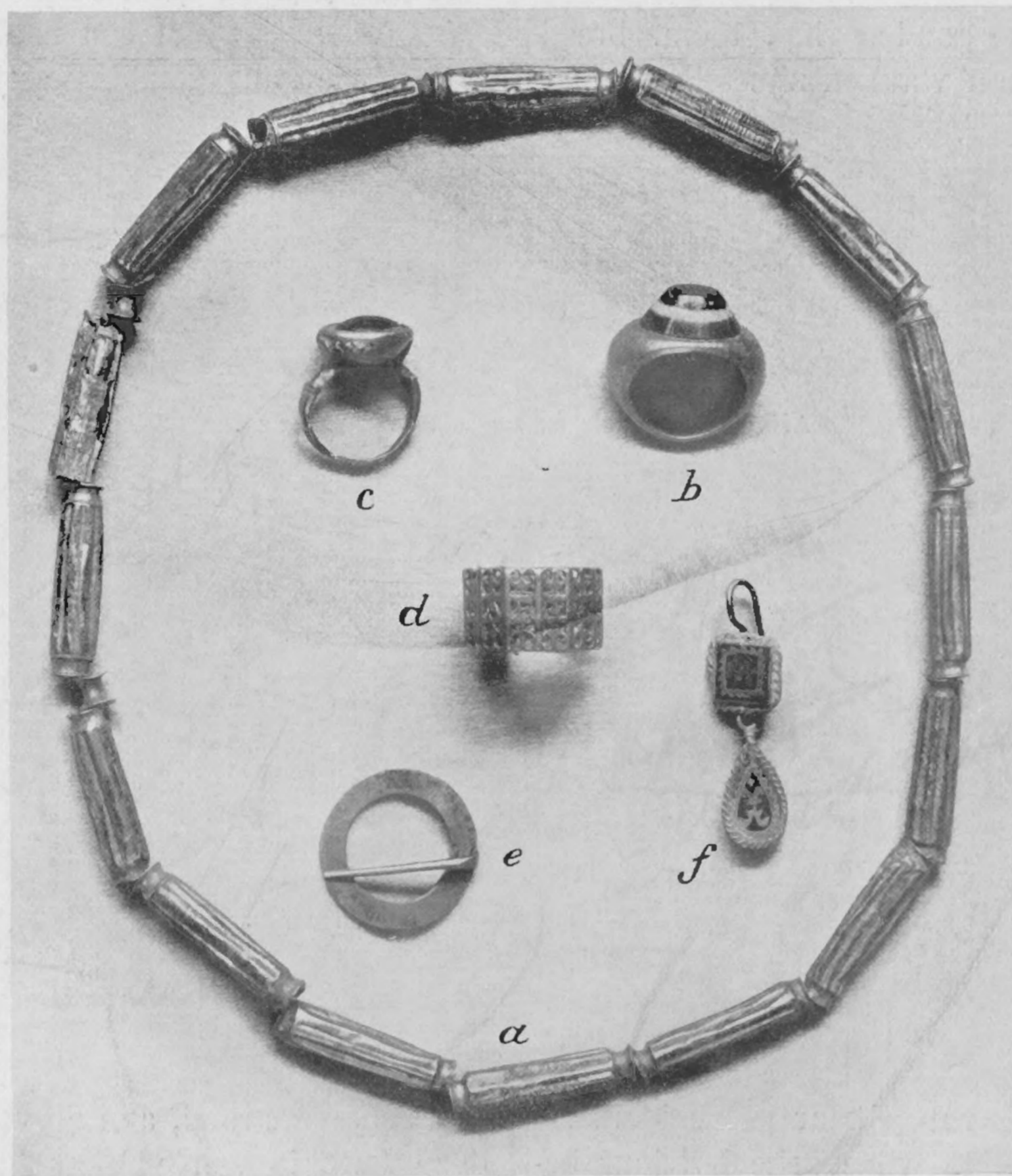
Afb. 25. Merk op den bodem der flesch.

geheel ontbrak; de breuk langs den benedenrand met geheel afgeronde randjes maakt den indruk oud te zijn, zoodat dit stuk klaar-

zichtig licht-groen dik glas, (Afb. 24) vierhoekige romp met langen buisvormigen hals en wijd uitstaanden, van boven afgeplatten rand (Kisa,

Glas im Altert. Abb. 66). Op den bodem is een reliefstempel: twee hanen tegenover elkaar en daar rondom heen in verspreide letters EVHODIA CA (Afb. 25). Zulke fleschjes, die in alle geval van zuidelijke afkomst zijn, mogelijk Egyptisch fabrikaat, zouden in graven uit het

ketting uit later-Romeinschen tijd, telkens tusschen de schakels met medaillons voorzien, is bij Daremberg en Saglio s.v. Monile afb. 5138 afgebeeld. Dergelijke kleine „diabolo's” kennen we ook uit een der Heerlensche kisten (zie Oudh. Med. XI).

Afb. 26. Gouden sieraden.

eind van de 2e eeuw gevonden zijn, doch worden in hoofdzaak voor 3e eeuwsch gehouden (vgl. Kisa l. l. blz. 325 en 940).

c. Een fragment van een dergelijk „Mercur” fleschje.

d. Gouden halsketting, (Afb. 26*a*) bestaande uit 16 buisvormige 2½ cm. lange gouden schakels, over hun lengte geribd en met ingesnoerde uiteinden, afgewisseld door kleine diabolo-vormige kraaltjes (4 mm. lang) waarvan er slechts twee bewaard zijn. Een dergelijke

e. Gladde gouden ring (Afb. 26*b*), de opening 16 x 13 mm.; aan de achterzijde smal, loopt de ring naar voren zeer breed uit; aan de voorzijde is een gladde afgeknotte kegel van onyx ingevat, een roode steen met horizontaal loopende grijze streep. De buitenzijde van den ring is bol, de binnenzijde vlak. Dit stuk doet denken aan ringen als Henckel, Röm. Fingerr. no. 212., uit den lateren keizertijd (vgl. ook zilveren ringen als Henckel 418 e.v.v.).

f. Fijn gouden vingerringetje (Afb. 26*c*): de

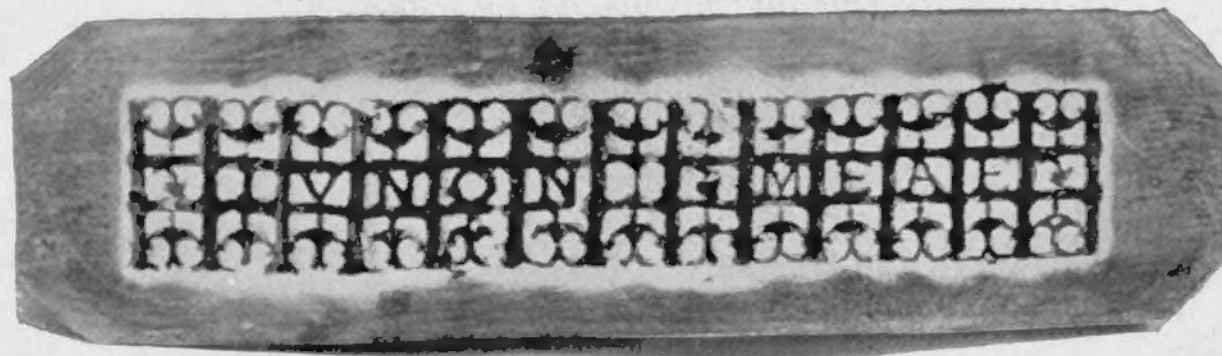
ovale opening van 12 x 14 mm. gevormd door een smalle, aan weerszijden door insnijdingen versierde band. Door middel van twee hartvormige attaches is hieraan een bolle schaalvormige kast bevestigd, waarin een bolle gladde paarse amethyst is gevat. Een analoog stuk is mij niet bekend.

g. Twaalfhoekige gouden ring, 1 cm. breed (Afb. 26*d*). De twaalf vlakken zijn telkens door

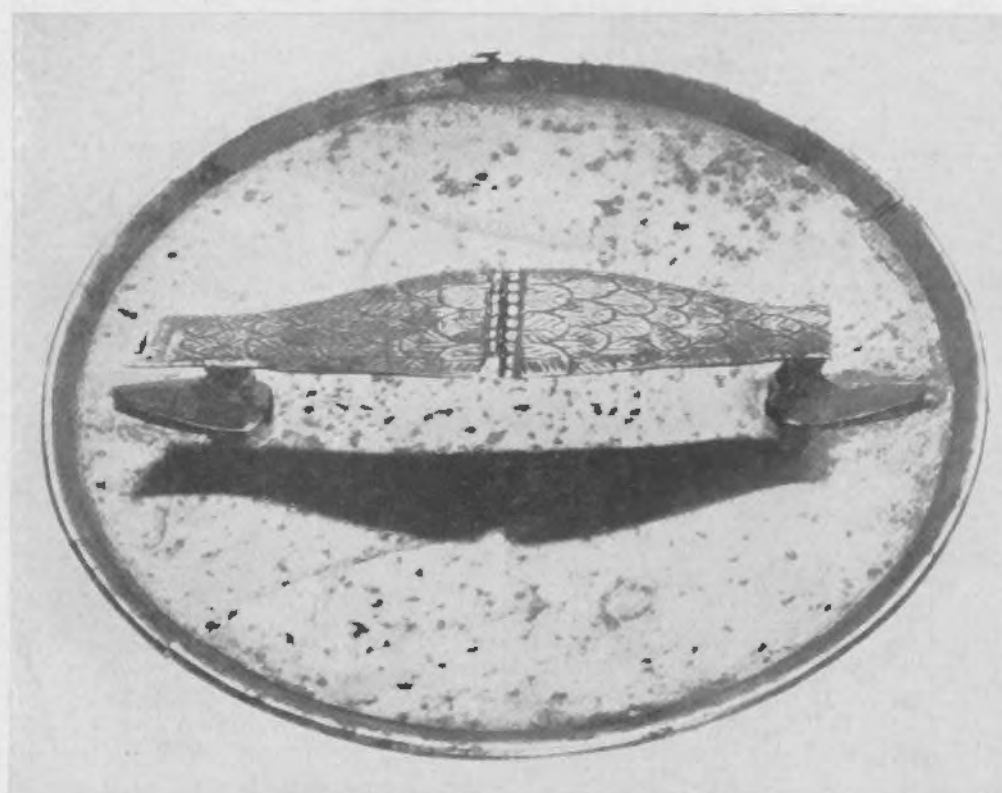
brenging van het opschrift Henckel n°. 361). We hebben hier een zeldzaam stuk, dat blijkens zijn opschrift zeker wel als geschenk van een man aan zijn vrouw gediend heeft.

h. Gouden speldje bestaande uit een plat gouden ringetje (2 c.m. breed) waaraan draaibaar een gouden speld bevestigd is (Afb. 26*e*).

i. Oorbelletje: aan een haak van gouddraad is een vierkant gouden kastje bevestigd met

Afb. 27. Uitgeslagen teekening van den ring.

Afb. 28. Zilveren handspiegel.

een gladde ribbel van elkaar gescheiden. Ze zijn allen op dezelfde wijze geheel à jour bewerkt en over de breedte van den ring in drie gelijke deelen verdeeld. De beide uiterste deelen vertoonen een uitgesneden pelta-vorm, de middelste een uitgesneden letter. Met elkaar vormen deze letters het opschrift JUNONI MEAE (vgl. de uitgeslagen teekening afb. 27), het vakje vóór en achter de woorden bevat geen letter doch een uitgesneden hartvormig blaadje. Een dergelijke uitsnijding à jour met dezelfde pelta-vormen vertoont ook een gedeelte van den ring Henckel no. 89 (vgl. ook den zilveren ring Henckel n°. 459 en voor de wijze van aan-

een scherpen rand, aan de voorzijde geribd. In deze kast is een vierkant groen stuk email gevat, waarin aan de voorzijde met verguldsel een aan den buitenrand schuin getand vierkant geteekend is, binnen dit vierkant een niet meer juist te onderscheiden dubbel-kruis-vormig figuurtje. Onder aan de vierkante kast hangt aan een oogje een druppelvormige hanger van groen email, gevat in een randje van goud, de voorzijde geribd. Ook op deze email-druppel is met verguldsel een versiering aangebracht: binnen in een getande rand een dubbel-lievormig ornament. Analogiën zijn mij voor dit stuk niet bekend. Merkwaardig is het, dat een

tweede oorbel ontbreekt. Vermoedelijk zal die bij de schending der kist in vroegeren tijd reeds verdwenen zijn (Afb. 26f).

j. Rond zilveren handspiegeltje (middellijn 7 c.m.); de voorzijde eenigszins bol en gepolijst. Aan de achterzijde is met puntige ovale attaches een beugelvormig handvat bevestigd, eveneens van dik zilverblik, in het midden verbreed en geheel met schubvormig ornament gegraveerd (Afb. 28).

k. Klein snoertje van zeer kleine kraaltjes van paste, platte van grauw-blauwe en eenige bolvormige van groene of geele kleur.

l. Fragment van een ovaalvormig geribd beenen staafje van onbekende bestemming.

m. Zilveren knopspijkertje in den vorm van een bolle punaise.

n. IJzeren mesje, onherkenbaar verroest, gelijk boven beschreven, thans aan den voet van den drievoet in den steenen bodem vastgeroest.

VERKLARING DER GRAFSCULPTUUR.

Wanneer we de boven beschreven reliefs overzien dan is het duidelijk, dat men door middel van deze als 't ware binnen de kist voor de hier bijgezette doode de sfeer van haar eigen huis heeft willen scheppen. Het merkwaardige daarbij is dat deze reliefs dus bestemd waren om voor goed door de aarde te worden bedekt, niet, gelijk die der gewone grafsteen, om tot het nageslacht te spreken. Ze schijnen dus slechts te dienen om uiting te geven aan de oude praehistorische dooden-cultusgedachte, waarvan het voortleven ondanks alle verandering in bijzettingsvormen enz. zelfs tot in zeer laten tijd reeds vaker is geconstateerd, (vgl. Ebert. Praeh. Ztschr. XIII blz. 4—10), de gedachte van het voortduren van den band die de doode aan zijn oude huis verbindt. Als zoodanig is ons relief met zijn sculpturen aan de binnenzijde, voor zoover mij bekend, een unicum, al zijn er voor architecturale versieringen aan de binnenzijde van sarcophagen in het algemeen wel enkele voorbeelden aan te halen ¹⁾. Al is dus doel en gedachte bij deze reliefs een geheel andere,

toch lijkt het dunkt me geen twijfel of onze merkwaardige sarcophaag-reliefs zelf en hun optreden hier in dezen uithoek van de antieke wereld kunnen slechts verklaard worden uit de gewone Romeinsche grafplastiek in deze streken. Immers voor bijna alle details van onze voorstelling, de liggende figuur zelve, de rustbank, de stoel, het tafeltje, de flesschen, de drievoet enz. moesten we telkens weer verwijzen naar analoge voorstellingen op onze gewone grafsteen en wel speciaal op de talrijke z.g. „doodenmalen”, welke in het bijzonder hier aan den beneden-Rijn voorkomen (zie de opsomming beneden). Het optreden van deze merkwaardige voorstellingen, dezer „doodenmalen” speciaal hier in deze ver weg gelegen landen schijnt mij toe een bijzondere verklaring te behoeven. Immers zulke z.g. doodenmalen zijn oorspronkelijk reeds vrij oude Grieksche voorstellingen. Op vierde-eeuwsche grafreliefs zien we zoo nu en dan een scène van een liggenden man op een kline met een tafeltje of drievoet, al zeer gelijkend op dien van ons relief, er voor geplaatst, vaak met een zittende vrouw aan het voeteneinde (vgl. Conze Att. Grabrel. Pl. CCLII e.v.v.). Dat we hier met werkelijke grafreliefs te doen hebben bewijst reeds de vorm van de stèle zelf, waarop ze voorkomen. In wezen verschillen deze voorstellingen niet van de gewone huiselijke familietafereelen zooals die op zulke Grieksche grafstèles plegen te worden gevonden.

1) Prof. Jacobsthal is zoo vriendelijk mij in dit verband opmerkzaam te maken op eenige sarcophagen met Ionische zuilen aan de binnenzijde o.a. uit Gela Mon. Linc XVII, 46. Walters Cat. of Terra cotta's B 579 en eenige door hem zelf genoteerde stukken uit Volo. Hoewel natuurlijk ook de gedachte aan Egyptische analogiën voor de hand ligt, kan hier toch invloed van daar uitgesloten worden geacht.

Sarcophag met geschilderde landschap aan de binnenzijde ges. te Tanagra, vgl. Jahrb. d. d. arch. Inst. 1910, A.A. Sp. 177 (bij beschrijving van bron. Restorator: Hellasinst. Architecturaalandschaft)
Is dit hetzelfde als door Fabricius, E., beschreven?
Die Götterwelt, Grab aus Tanagra? A.M. X 1905, p. 150-164.
vgl. Rom.-Mitt. XXVI, 1911, p. 123.
Ja, vgl. Jahrb. A.A. 1936, Sp. 279

Naast deze groep en daarvan wel te onderscheiden is evenwel een groot aantal Grieksche reliefs te vermelden welke feitelijk geen grafsteenen doch votiefreliefs geweest zijn (een groot aantal afgebeeld bij Svoronos-Barth: Das Athen. Nationalmuseum Pl. LXXXII e.v.v.). Over deze reliefs die feitelijk ten onrechte ook vaak „doodenmalen” genoemd worden, doch die waarschijnlijk, in een temenos opgericht, speciaal aan chthonische godheden waren gewijd, bestaat een uitgebreide literatuur (vgl. in het bijzonder Furtwängler Samml. Sabourof blz. 26 e.v.v. en Sitzungsber. Bayrische Acad. 1897). Ze stellen waarschijnlijk voor de maaltijd die in zijn temenos voor de godheid wordt aangericht, gelijk dat in werkelijkheid voor goden en heroën placht te geschieden. Langs een omweg zijn dergelijke voorstellingen echter ook in den doodencultus betrokken. Immers heroïseering, die in den ouderen Griekschen tijd slechts voor menschen van buitengewone beteekenis van toepassing was, werd later hoe langer hoe meer algemeen. Langzamerhand werd ook de gewone doode als een heros gedacht of met eenige godheid vereenzelvigd en zoo werd wat oorspronkelijk votiefrelief voor een godheid geweest was meer en meer een wijrelief voor een doode, waarop ook de spijziging van den afgestorvene was voorgesteld, zooals die bij zijn grafstèle of in zijn grafkamer in werkelijkheid werd gedacht. Zoo nu en dan verschijnt op den achtergrond van zulk een doodenmaal zelfs de grafstèle in afbeelding of wel de omgeving ervan vertoont die van een werkelijke grafkamer (vgl. hiervoor Pfuhl Jahrb. d. Inst. 1905 Abb. 1 en blz. 131, zie Pagenstecher Necropolis blz. 157, Abb. 99 en noot 48). Zoo gaan dus de voorstellingen dezer dooden-wijreliefs en die der eerstgenoemde werkelijke grafstèles als 't ware dooreenloopen; in lateren tijd is het zelfs vaak moeilijk bij een bepaald relief met zekerheid te zeggen welke van de beide bovengenoemde gedachten er aan ten grondslag ligt.

We kunnen dit verloop het beste illustreeren

door eenige der typische „doodenmaal-reliefs” te publiceeren welke ons Museum bezit.

Een bepaald grafrelief uit Griekenland (onzekere vindplaats) waarschijnlijk uit de derde eeuw voor Chr. is de steen (Afb. 29) een bepaalde grafsteenform (hg. 59 cm.) waarop twee mannen zijn afgebeeld, liggende op een kline, aan het voeteneinde waarvan een vrouw zit, terwijl in een paar kleinere figuurtjes de slavinnen te herkennen zijn die bedienen en vóór de kline een tafel met verschillende spijzen is geplaatst. Van een heroënvorstelling is hier geen sprake, de inscriptie noemt dan ook slechts de namen der hoofdpersonen *Μηνόδοτος Μενεστράτου, Μενέστρατος Μηνόδοτου, Δημητρία Φιλοξένου*. Daarentegen is een bepaald heroërelief uit ongeveer denzelfden tijd, het relief (Afb. 30) in vierhoekigen vorm (82 × 46 cm.) waarop een gebaard man op een kline is afgebeeld een drinkhoorn en schaal in de handen, voor de kline weer een tafeltje met offeranden en een mengvat. Een jongen brengt een offerzwin aan. Aan het voeteneinde van de kline een boom met een slang, het symbool van den heros. Verder eenige adoranten-figuren. Boven in den hoek een raam waarbinnen een paardekop. De inscriptie luidt (vgl. Janssen Inscr. Gr. Lat. bl. 41): *Ζηνόδοτος Ἀντικλίδου πρυτανεύων τὸ δεύτερον καὶ οἱ παραπρυτάνεις Τηκεδῆ*. Hoe deze laatste woorden te verklaren zijn is onzeker, oorspronkelijk meende Janssen dat hier de naam Hades te lezen was. Dan zou men hier bepaald een wijrelief aan een godheid hebben. De vrouwelijke vorm van het lidwoord vormt echter een bijna onoverkomelijk bezwaar tegen deze lezing, zoodat men wel met Janssens latere verklaring mee moet gaan en aan een heros Teiades denken, hoewel ook hier wel eenige bezwaren rijzen. In alle geval is echter degenen aan wien deze magistraten hun wijrelief wijden een heros geweest.

Een bepaald heroërelief is, alleen reeds blijkens de inscriptie, het stuk (Afb. 31) ook reeds door Pfuhl Archaeol. Jahrb. XV blz. 137 afgebeeld (85⁵ × 65⁵ cm.): een gebaard man met

En niet gene
Pb. 73 (Hog)
a) Pb. 53.

b) Pb. 156
uit Smyrna

c) Pb. 46

krans op het hoofd, ligt op een kline met schaal in de hand, voor hem een tafel met offeranden. Rondom een tiental adoranten. Boven in den

paard. Van de inscriptie zijn alleen duidelijk leesbaar de woorden *Κυδρογενεὺς...Κυδρογενεὶ ἥρωι* (vgl. Janssen Inscr. blz. 33), waarmee dus blijkt

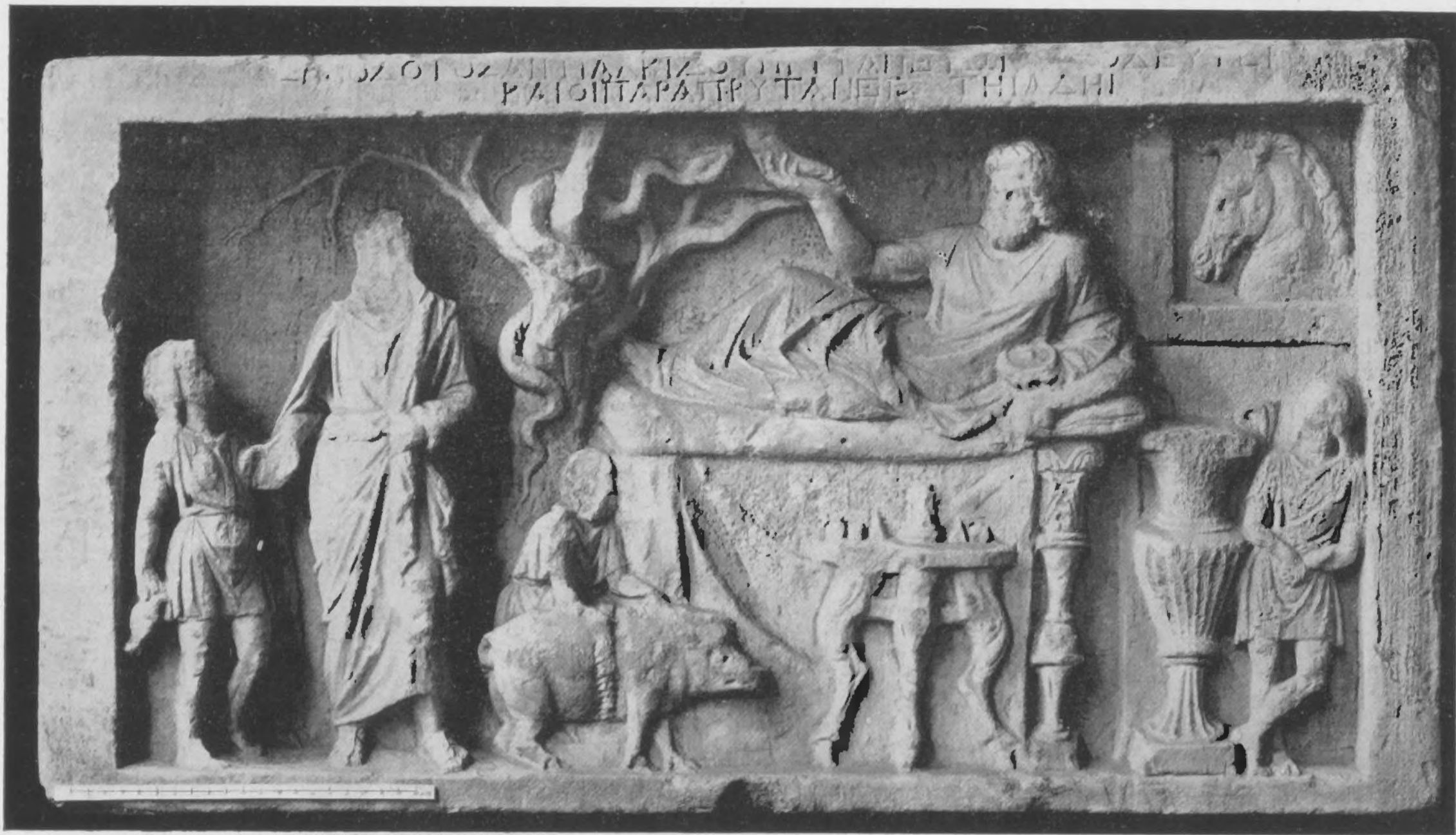

Afb. 29. Grafsteen in het R. M. v. O. *Pb. 53.*

achterwand zijn vijf door zuiltjes gescheiden vensters aangebracht. Door deze vensters ziet men een schild en twee speren, een waaijer en een vrouwefiguur, een bol en de kop van een

dat het zeker geen grafrelief doch een wijrelief aan een geheroïseerde doode is. Een klein wij-tafeltje van marmor (Afb. 32), waarschijnlijk vroeger dan de vorige, is het stukje dat waar-

d) RO. III 63 (gemerkt)

Afb. 30. Wijrelief in het R. M. v. O.

Pl. 158

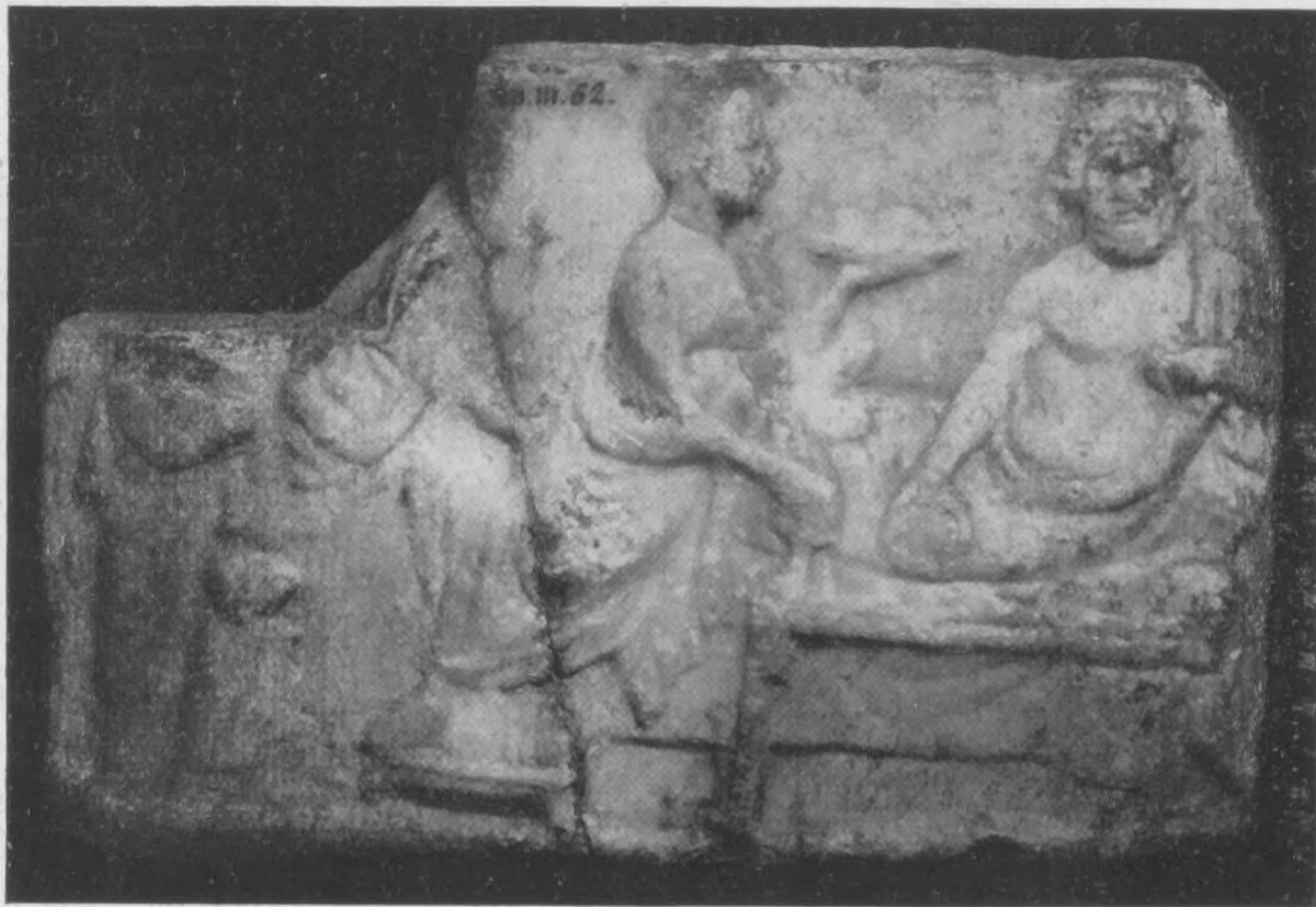
Afb. 31. Wijrelief in het R. M. v. O.

Pl. 46.

schijnlijk uit Attica afkomstig is (13 × 21 cm.). Een gebaard man met polos op het hoofd ligt op een kline met een schaal en een vrucht

Ook het marmeren reliefje (Afb. 33) uit Smyrna is zulk een wijtafeltje. Op de kline ligt een gebaard man op het voeteneinde zit een vrouw.

L.K.A. 906.

Afb. 32. Wijsteen in het R. M. v. O. RO. III 63 (Ans., 62 op steen)

in de handen. Aan zijn voeten-einde een vrouw die hem een drinkschaal toereikt. Voor de kline

Voor de kline een drievoet met leuwenpootjes, waarop offeranden liggen; aan het voeteinde

Afb. 33. Wijsteen in het R. M. v. O. L.K.A. 906

een tafel met spijzen en een drievoet; een jongetje bedient, rondom eenige adoranten (Janssen Cat. no 289).

een altaar eveneens met offergaven. Verder eenige adoranten.

Hebben we dus in het eerstgenoemde stuk

een grafrelief en in de volgende wijreliefs van geheroïseerde dooden, het nu volgende (Afb. 34) is bepaald een grafstèle zooals reeds de vorm bewijst. Bij de voorstelling van een liggenden man en van de zittende vrouw aan zijn voeteneinde zou men kunnen twijfelen of men met een familietafereel dan wel met een heroënvorstelling te doen heeft: met een geheroïseerde doode thans op een gewoon

Afb. 34. Grafsteen uit het R. M. v. O. K.T.O.

grafrelief afgebeeld. Hier schijnen dus grafstèle en wijrelief klaarblijkelijk dooreen te loopen. Dit stuk is dan ook zeker een paar eeuwen later dan de boven beschrevenen.

Is dus deze voorstelling van het z.g. doodenmaal van Griekschen oorsprong en reeds zeker 4 à 5 eeuwen vóór Chr. te dateeren, ze blijft op allerlei wijzen nog zeer lang voortleven. Bijzonder merkwaardig zijn b.v. ook de vrij late grafsteenen uit Lilybaeum (Mon. ant.

XXXIII. speciaal Taf. II) waar in eigenaardige schilderingen binnen een tempelvormigen bouw aangebracht hetzij een man hetzij een vrouw op zulk een kline is uitgestrekt, door een inscriptie als een heros of een herois genoemd. Tal van zulke voorstellingen komen ook nog in zeer laten tijd in groote verspreiding in het Zuiden voor (vgl. o.a. Edgar: Greek Sculpt. Pl. XX e.v.v.).

Ook in Rome vinden we dezelfde voorstellingen, zij het zeldzamer (vgl. o.a. Altmann Röm. Grabaltäre blz. 188). Een bepaalde zeer talrijke groep van zulke reliefs in Rome zal straks nog nader ter sprake komen.

Merkwaardig is het, dat we bij alle bovengenoemde monumenten telkens en telkens weer niet slechts dezelfde liggende figuur, maar ook dezelfde attributen, als het drievoettafeltje enz. zien optreden, die we bij onze kist uit Simpelveld, zeker een eeuw of zes later, nog zagen.

Een bij de Grieken zeer veelvuldig voorkomend attribuut is ook het paard van den heros. Soms zien wij dit paard in zijn geheel op het doodenmaal-tafereel verschijnen (typisch is b.v. Zoëga: Bassirilievi I 11), doch zeer veelvuldig is daarnaast het voorkomen van een enkelen paardekop, zooals we dien reeds een paar maal op „doodenmaal-reliefs” in ons Museum tegen kwamen (Afb. 30 en 31; zie ook Pagenstecher l.l. Furtwängler, Samml. Sabourof l.l. en Arch. Jahrbuch 1905 blz. 12 enz.). Ook op Romeinsche reliefs komt het paard bij zulk een voorstelling zoo nu en dan voor (vgl. Altmann l.l. Fig. 154 en in het bijzonder de groep waarvan straks nog nader sprake wezen zal).

Overigens dragen de Romeinsche grafreliefs in het algemeen een geheel ander karakter. Overeenkomstig den Romeinschen aard zijn het bijna altijd werkelijke portretten die we op de grafmonumenten zien verschijnen, waarbij klaarblijkelijk in de eerste plaats gelijkenis met den doode is gezocht. Van heroïseering of idealiseering als bij de Grieken is hier geen sprake.

K.T.O.

uit Kios in Bithynië

Men wil hier eenvoudig de herinnering van den doode in zijn afbeelding bewaren. Zoo is dan ook het gewone Romeinsche grafrelief zooals het zich overal, ook over de Romeinsche provincies, verbreid heeft een portretrelief. Hoe is het dan mogelijk dat we in onze streken naast dit gewone portretrelief, dat feitelijk Grieksche heroën-grafrelief vinden en zijn invloed ook op de reliefvoorstelling van onze sarcophaag kunnen constateeren? Het zou voor de hand liggen te veronderstellen, dat het eveneens in de Romeinsche provincie algemeen zou zijn geworden en zoo ook naar deze streken zou zijn gekomen, doch dit is zeker niet het geval. Immers wanneer we de verspreiding dezer voorstellingen, hetzij als familiescènes hetzij als heroënreliefs bedoeld, door Midden Europa nagaan dan vinden we slechts in de buurt van Gallia Narbonensis naast eenige werkelijk Grieksche „doodenmalen” welke klaarblijkelijk uit de Grieksche wereld zijn geïmporteerd (Esp. I 73 en 78) nog een enkel relief met een liggenden heros als Esp. I 45 en 71, op welk laatste de naam Marcellus in Grieksche letters geschreven den Romeinschen doode aanduidt, doch tevens den Griekschen invloed verraadt. Een paar vrouwelijke heroën zijn mogelijk nog in de voorstelling van het relief uit Narbonne Esp. I 643 bedoeld. Verder is hier nog een enkel stuk zeker als familietafereel te verklaren, zooals Esp. I 5 en vooral Esp. I 76, waar, bij een voorstelling van een liggenden man met zittende vrouw en klein kindje, de Grieksche inscriptie aanduidt dat we hier een grafsteen hebben door man en vrouw bij hun leven voor zich en hun zoontje opgericht. Wat we dus van dezen aard in het Zuiden van Frankrijk vinden is buiten twijfel direct uit Griekschen invloed te verklaren en bovendien uiterst weinig. Uit de buurt van Lyon kennen we dan nog een enkel doodenmaal, waarbij men aan heroïseering denken kan (Esp. III 1778) doch hiermede hebben we dan ook al het materiaal uit het Gallo-Romeinsche gebied uitgeput. We kunnen dus zeggen, dat zulke

„doodenmalen” in de grafsculptuur der provincie vrijwel geheel vreemd zijn. Het doorbladeren van Espérandieu's geheele werk is voldoende om ons te overtuigen dat wat we hier algemeen zien optreden een zuivere portretsculptuur is, de echt Romeinsche grafkunst, die verre staat van die oorspronkelijk Grieksche.

In Oost-Gallië vooral vinden we daarnaast, in 't bijzonder op de vaak groote grafmonumenten als die van Igel en Neumagen, nog dikwijls familietafereelen voorgesteld, waarbij een enkele maal ook een op een kline liggende figuur voorkomt (Esp. V 4041, 4095, 4156 4158 en 4211), doch, zooals telkens uit de geheele voorstelling blijkt, is daar van eenige samenhang met onze „doodenmalen” geen sprake.

Merkwaardigerwijs zien we daarentegen zulke „doodenmaal”-reliefs plotseling weer optreden in het Rijngebied en wel in het bijzonder aan den beneden-Rijn. Van Bonn Rijnaafwaarts tel ik er in Espérandieu's *Receuil* niet minder dan 28, verder in Mainz en omgeving 4, 2 in Wiesbaden en in het geheele limesgebied een zestal; tenslotte nog één in Vindonissa. Hoe nu het optreden dezer reliefs speciaal in deze streken te verklaren is, blijkt ons duidelijk wanneer we nagaan welke de dooden waren voor wie zij zijn opgericht.

Op 7 stukken aan den Beneden-Rijn (Esp. VIII 6448, 6454, 6455, 6460, 6463, 6589 en 6603) één uit Mainz en één uit Wiesbaden (Esp. VIII 5838, en *Compl.* 32) duidt een inscriptie den doode, die als de heros der wijreliefs in het Zuiden op zijn rustbank is uitgestrekt, met tafeltje of driervoet er vóór, waarop de ingrediënten voor het maal zijn uitgestald, soms met zijn echtgenoot zittend aan het voeteneinde, aan als een ruiters-*alae*; in een afzonderlijk reliefvak wordt zelfs zijn paard, door een dienaar geleid, voorgesteld (vgl. over deze reliefs ook ons voorgaande opstel; een stuk uit Keulen is op afb. 35 afgebeeld). Op 5 andere stukken uit deze streken, waaronder de 2 uit ons land

welke we hier op afb. 20 en 21 hebben weer-gegeven, is alleen zulk een inscriptie aanwezig die ons een ruiter of veteraan uit zulk een ala als den doode noemt (Esp. VII 5800, VIII

Afb. 35. Grafsteen uit Keulen.

6483, 6592, 6669, 6673). Ten slotte zijn er nog 8 zulke reliefs van den Beneden-Rijn (Esp. VIII 6262, 6264, 6458, 6447, 6467 en 6472) één uit Mainz (VII 5867) en één uit Vindonissa (VII 5442) te noemen waarbij de inscriptie eenvoudig een miles of veteranus legionis of cohortis vermeld. Bij 9 stukken aan den

Beneden-Rijn en 8 hooger den Rijn op gevonden laat de conservatietoestand van den steen of het ontbreken van een inscriptie geen nadere conclusie toe betreffende den stand van den bijgezetten doode.

We mogen dus met zekerheid zeggen, dat deze reliefs, die ongetwijfeld direct op de werkelijke doodenmalen in de klassieke landen teruggaan, hoewel hierbij uit den aard der zaak ook de Romeinsche neiging tot het werkelijke portret sterk op den voorgrond treedt, en die buiten eenigen samenhang met de verdere provincies hier plotseling aan den Rijn, en wel speciaal aan den Beneden-Rijn, optreden niet slechts uitsluitend op militaire grafsteenen aangetroffen worden, maar blijkbaar in het bijzonder op grafmonumenten voor ruiters der alae d. w. z. der bondgenooten-ruiterij. De verklaring van dit merkwaardige feit, dat klaarblijkelijk dus deze bondgenooten-ruiters de motieven voor hun grafplastiek direct aan het Zuiden hebben ontleend, brengen ons die bovengenoemde steenen, waarop in onze streken naast het doodenmaal ook het door een dienaar geleide paard van den doode is afgebeeld. Immers precies dezelfde combinatie van voorstellingen vinden we in Rome zelf terug in een speciale groep van grafmonumenten, namelijk bij de zeer talrijke grafreliefs der Romeinsche equites singulares. In zijn Catalogus van het Vaticaan beschrijft Amelung I Taf. 28 (vgl. II 137a e.v.v.) een groot aantal van zulke grafsteenen dezer equites, waarop telkens weer een „doodenmaal” en zeer vaak daarnaast zulk een door een dienaar geleid paard verschijnt (vgl. het stuk uit Rome afb. 36). De overeenkomst tusschen deze steenen en die van onzen Beneden-Rijn is zóó groot, dat een toeval uitgesloten schijnt. Het kan m. i. slechts de invloed van deze equites-reliefs in Rome geweest zijn, die ook op de graven van zulke equites in onze streken deze voorstellingen heeft doen verrijzen. De gang van zaken lijkt mij daarbij niet twijfelachtig. Immers die equites singulares in Rome, de lijfwacht van

den keizer, werden zeker gedeeltelijk uit de alae der bondgenooten gerecruteerd; hun organisatie was zelfs naar het voorbeeld dezer bondgenooten-alae ingericht (Mommsen, *Hermes* XVI 458. A. v. Domaszewski, *Bonner Jahrb.* 117 blz. 50. Zie ook Pauly *Wissowa* s.v.). De manschappen dier Romeinsche lijfwacht waren althans zeker in hoofdzaak afkomstig van den Rijn en de Donaulanden. Onder de inscripties in Rome welke van die „equites singulares” melding maken vinden we er zelfs één (vgl. A. Riese: *Das Rheinische Germanien in den Antiken Inschriften* 213) die spreekt van „equites singulares cives Batavi sive Thraeces, adlecti ex provincia Germania inferiori”. Al mogen deze woorden niet geheel duidelijk zijn toch kunnen zij in dit opzicht zeker niet anders beteekenen als dat hier van Bataafsche en Thracische burgers sprake is, die in de alae in Neder-Germanië dienden en van daar aangevoren zijn als equites singulares in het ruiterscorps te Rome. Doch ook als we verder die talrijke inscripties doorzien treft het ons, hoe telkens weer zulke Romeinsche ruiters uit deze streken afkomstig blijken te zijn. Twee van zulke ruiters heeten eenvoudig „natione Germanus” (Riese 1.1. 1978, 1979), twee zijn Treveri (Riese, 2443 3008), vier Frisii (Riese 2432, 2435) één Marsacus (R. 2429) één Canonefas (R. 2427) en niet minder dan acht Batavi (R. 2404-2411). Verder komt één van zulke equites singulares uit Nijmegen (Ulpia Noviomagus R. 2493) vier uit Xanthen (Col. Ulpia Trajana, R. 2380, 2381) en vijf uit Keulen (Col. Claudia Ara A. 2092, 2285, 2287-2289).

We behoeven dus niet te vragen hoe die merkwaardige Romeinsche grafsteenen, als die der equites singulares in Rome, hier plotseling speciaal aan den Neder-Rijn opduiken. Die alae-ruiters die in het Zuiden dezen vorm van grafsteen als grafmonument voor een ruiters hadden leeren kennen hebben blijkbaar, in eigen land teruggekeerd, deze zelfde vorm toegepast op hun eigen graven. Zoo is dus onze merkwaardige doodenmaal-vorm, in den Romeinschen

geest gewijzigd tot liggend doodenportret, als speciaal verschijnsel in deze streken te verklaren.

Hoe deze ruiters in Rome waarschijnlijk aan

Afb. 36. Grafsteen in Rome.

deze merkwaardige reeds oude voorstelling voor hun grafsteenen gekomen zijn, daarop heeft reeds Br. Schröder (*Bonn. Jahrb.* 108 blz. 49) een antwoord gegeven. Immers zoowel in Rome als in onze streken zagen we deze „dooden-

malen" telkens weder vergezeld van het relief waarop het paard van den ruiters is afgebeeld. De oude combinatie, waarin reeds in Griekenland bij het doodenmaal het paard van den heros verschijnt, werkt hier eenvoudig door; alleen werd bij de nuchtere realistische opvatting der Romeinen het Grieksche heroëngrafmaal niet meer begrepen en kwam voor hen het paard speciaal toe aan hem wien het werkelijk in zijn beroep had gediend. Zoo is het in Rome speciaal het eigendom der ruitersgrafsteenen geworden en zijn paard en doodenmaal te samen blijven voortleven om langs den boven beschreven weg ook in onze streken te verschijnen. Evenmin als het paard als herosymbool, werd ook die heroëseering zelve door den Romein begrepen, ook in dit opzicht werkte datzelfde gevoel voor realiteit en zoo is op onze Romeinsche reliefs aan den Neder-Rijn de Grieksche geïdealiseerde heros tot het Romeinsche ruitersportret geworden, evenals die heros van vroeger, liggende op zijn rustbed, genietend van den maaltijd.

Onze verklaring wordt m. i. volkomen bevestigd door het feit, dat we een dergelijke, doch nog veel sterkere verwording van dezelfde monumenten ook in een ander gedeelte van het Romeinsche Europa kunnen waarnemen. We vermeldden reeds boven naast Neder-Germanie de Donauprovincies als de streek waaruit bij voorkeur de Romeinsche equites singulares werden gelicht. Het kan dus geen toeval zijn dat we ook juist weer in deze Donaulanden op de Romeinsche grafsteenen denzelfden invloed uit Rome zien optreden. Ook hier zijn het blijkbaar die grafsteenen der equites singulares welke evenals in het Beneden-Rijngebied aan de militaire grafmonumenten bepaalde vormen en voorstellingen hebben afgestaan. Zoo zien we ook weer het door een dienaar geleide paard verschijnen op een grafsteen ons door de inscriptie als die van een eques vermeld (vgl. Schober Röm. Grabsteine v. Noricum und Pannoniën Abb. 24); een dergelijke voorstelling met daarboven den

portretkop van den doode (l.l. Abb. 140) is op een grafsteen van een veteranus alae Hispanorum aangebracht. Vooral echter de invloed van het „doodenmaal" is hier herkenbaar en wel op een zeer bijzondere wijze, die het niet-begrijpen van de eigenlijke oorspronkelijke beteekenis van zulk een heroënvoorstelling nog veel sterker deed uitkomen dan dit aan den Rijn het geval is. Het half opgerichte lichaam van de aanliggende figuur is hier namelijk tot eenvoudige portretbuste geworden, alleen is vaak een iets grooter deel van het lichaam weergegeven dan meestal bij een gewone portretbuste. Vlak onder deze bustes is verder de voorstelling van het driehoettafeltje en de andere attributen soms ook van de bijfiguren van het doodenmaal verworden tot een afzonderlijke reliefstrook, waarop zulke figuren volkomen zinloos staan afgebeeld (Schober l.l. Abb. 71, 77, 97, 100, 103, 130, 133 en 134) vgl. onze afb. 37. Op twee na, waar de kwaliteit van den doode niet vermeld is, noemt een inscriptie bij al deze reliefs een eques als den begravenen. Onze verklaring omtrent het plotselinge optreden van deze voorstellingen in onze streken en het tot portret geworden onbegrepen heroëmaal wordt dus door deze nog veel sterker sprekende analogie volkomen bevestigd.

Op deze wijze is het dus alleszins verklaarbaar hoe de reliefs op de kist van Simpelveld ons dus feitelijk de elementen van dit onbegrepen heroërelief vertoonen; gebruikt in een geheel andere gedachtensfeer. Om deze doode, wier werkelijk portret we ongetwijfeld in de liggende figuur hebben te herkennen, als 't ware in haar huis bij te zetten, heeft men aan die oude, speciaal in onze streken herleefde, grafsculptuur die verschillende details ontleend; vandaar dat we haar liggende zien voorgesteld op haar rustbank, gelijk we dit van die reliefs kennen, dat verder onder het haar omgevende meubilair al die meubelen en voorwerpen, als driehoet, stoel, glazen flesschen enz. verschijnen, die als 't ware van de grafreliefs zijn overgenomen. Waar nu op die

reliëfs doodenmaal of doodenportret telkens
weer optreden in de omlijsting van een nis

der gewone grafsculptuur voor ons hebben.
In alle geval zijn echter deze elementen

Afb. 37. Grafsteen in Budapest.

zou men misschien ook kunnen veronderstellen
dat we in die wonderlijke nissen op ons relief
ook slechts een wedergave van zulke nissen

hier gebruikt met een geheel ander doel,
om namelijk het huis-interieur te karakteri-
seeren waarin men de doode heeft bijgezet.

Dit bewijst voldoende de afbeelding van het huis aan de buitenzijde die er naast staat.

We hebben hier dus buiten allen twijfel te maken met een bijzetting der verbrande beenderen eener vrouw, de echtgenoot van een zeer vermogend man, die zeer waarschijnlijk hier in de buurt moet hebben gewoond in een dergelijke villa als we er in de tweede eeuw na Chr. velen in Limburg aantreffen en zooals er een op de wand van onze kist is afgebeeld.

Gelijk in onze beschrijving op verschillende plaatsen werd opgemerkt, wijzen ook verschillende der voorwerpen, zoowel die welke erin werden gevonden, als die op de wanden zijn afgebeeld op dienzelfden tijd, het midden van de tweede eeuw.

Dit buitengewoon belangrijke, zeer goed in inheemschen steen gewerkte relief, waarmede blijkbaar de echtgenoot de laatste rustplaats van zijn „Juno” heeft doen versieren, dat dus hier in de streek zelf is gemaakt en werkelijk van groote kunstwaarde is, is zeker wel een merkwaardig bewijs voor de hooge ontwikkeling, waartoe in die tweede eeuw na Chr. de Romeinsche bevolking van onze streken is gekomen, het getuigt van de groote welvaart en rijkdom die hier toen heerschte, evenals de uiterst kostbare producten van goudsmidskunst en ander kunsthandwerk, die niet in deze streken thuis hooren, doch uit de verre klassieke wereld moeten zijn geïmporteerd.

J. H. HOLWERDA.

PPN 048 502 421